

AMERİKAN BASININDA LOZAN KONFERANSI VE ERMENİ SORUNU

(LAUSANNE CONFERENCE AND
THE ARMENIAN PROBLEM IN THE AMERICAN PRESS)

Yrd. Doç. Dr. Tuba Ünlü BİLGİÇ
ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü

Öz: *I. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra da bazı Ermenilerin Türkiye topraklarının bir kısmı üzerinde devlet kurma isteği ve çabası devam etmiş; Lozan Konferansı bu açıdan son bir şans olarak görülmüştür. Bu amaca ulaşabilmek için de ABD'nin desteğini kazanmayı hedeflemişlerdir. Yoğun bir propaganda faaliyeti yürüterek Amerikan yönetiminin kendi istedikleri çizgide politika izlemesini sağlamak üzere kamuoyu baskısı oluşturmaya çalışmışlardır. Bu makale söz konusu propaganda faaliyetleri çerçevesinde Amerikan basınında Ermeni meselesinin ele alınışını araştırmaktadır. Kampanya her ne kadar ABD'nin Lozan Konferansı sırasında Ermenilerin tercihleri doğrultusunda bir politika izlemesini sağlayamamış olsa da Amerikan kamuoyunda etkisi uzun yıllar devam edecek olan olumsuz Türk imajının inşasına katkıda bulunmuştur.*

Anahtar Kelimeler: *Lozan Konferansı, Türkiye, Ermeniler, Ermeni meselesi, ABD, Amerikan basını, Amerikan kamuoyu*

Abstract: *Armenian wish and endeavor to establish an Armenian state on a part of the Turkish territory remained alive even after the end of the World War I. Hence, the Lausanne Conference was seen as a last chance from this perspective by some Armenians. To attain this goal, they aimed to secure American support. Through intense propaganda efforts, they tried to build up public pressure in order to shape the administration's policy in accordance with their preferences. This article aims to investigate how American press handled the Armenian issue within the context of this propaganda campaign. Although the campaign was not able to make the American administration follow an Armenian favored policy during the Lausanne Conference, it contributed to the construction of a negative Turkish image which was to affect the American public for years to come.*

Keywords: *Lausanne Conference, Turkey, Armenians, Armenian issue, USA, American press, American public opinion*

Bu makale Amerikan basınında Lozan Konferansı çerçevesinde Ermeni meselesinin ele alınışını incelemektedir. Bu çerçevede, Konferans sırasında Ermeni sorunu ile ilgili olarak *Chicago Tribune*, *Los Angeles Times*, *The New York Times* ve *The Washington Post* gazetelerinde çıkan haber, yazı ve yorumlar değerlendirilmiştir. Makalede, Lozan'daki ABD heyeti ve Ermeni

***Ermeni davasında
Amerikan halkının
desteğini kazanmak üzere
yürütülen kamuoyu
yaratma çalışmaları
çerçevesinde, bu dönemde
ABD'de önce misyonerler
daha sonra da Ermeniler
ve Ermeni yanlısı
Amerikalılar tarafından
son derece olumsuz ve
etkileri bugüne kadar
süren bir Türk imajı
oluşturulmuştur.***

temsilcilerinin Konferans esnasında yaptıkları ve basında yayınlanan konuşmalarına yer verilmiş, ancak Türk heyeti ve İtilaf devletleri heyetleri temsilcilerinin konuşmaları, Lozan Konferansı üzerine yazılmış muhtelif eserlerde bulunabileceği cihetle aktarılmamıştır. Aynı sebeple, Lozan Konferansı hakkında detaylı bilgi verilmekten kaçınılmıştır.¹

I. GİRİŞ

Justin McCarthy'nin de ifade ettiği gibi, Amerikan kamuoyu 1890lar'dan itibaren Ermeni meselesine ilişkin olarak öncelikle ve ağırlıklı misyonerler tarafından bilgilendirilmiştir.² Aynı şekilde Lozan

Konferansı öncesinde misyonerlerin, Ermeni kuruluşları temsilcilerinin³ ve onlarla bağlantı içinde olan Amerikalı siyasetçi ve toplum önderlerinin ABD yönetimini Türkiye'ye karşı Ermenilerin haklarını korumaya yönelik olarak siyasi bir tavır almaya çağırان yazı ve demeçleri basında yayınlanmaya başlamıştır.⁴ Konferansın açılması ile birlikte yazı, başyazı ve okuyucu mektuplarında yönetimin Ermenilere bir yurt tesis edilmesi için girişimlerde bulunmasını sağlama çabası öne çıkmıştır. Ermeni davasında Amerikan halkının desteğini kazanmak üzere yürütülen kamuoyu yaratma çalışmaları çerçevesinde, bu dönemde ABD'de önce misyonerler daha sonra da Ermeniler

1 Lozan Konferansı konusunda oldukça zengin Türkçe literatür bulunmaktadır. Örneğin bkz. M. Cemil Bilsel, *Lozan Cilt I-II* (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998); *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, Çev. Seha Meray, Birinci Takım, Cilt I, Kitap 2, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970); Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990). Lozan Konferansı'nda Ermeni meselesini araştıran çalışmalar için bkz., Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987); Ömer Turan, "Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu," *Türkkaya Ataöv* (ed.) *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), s.195-222; Temuçin F. Ertan, "Lozan Konferansında Ermeni Sorunu," *KÖK Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11, no.2, Güz 2000, ss. 209-225; Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform* (Minneapolis: UMI, 1986).

2 Justin McCarthy, *The Turk in America: Creation of an Enduring Prejudice* (Utah: The University of Utah Press, 2010).

3 Amerika'daki Ermeni kuruluşlarının Konferans süresince yürüttükleri faaliyetler hakkında detaylı bilgi için bkz., Kemal Çiçek, "Amerikan Ermeni Derneklerinin Lozan Görüşmeleri Esnasındaki Faaliyetleri," *80. Yılında 2003 Pencesinden Lozan Sempozyumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), ss. 119-141.

4 Protestan misyonerlerin Yakındoğu'da Amerikan siyasetiyle ilişkisi hakkında bir çalışma için bkz. Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971).

ve Ermeni yanlısı Amerikalılar tarafından son derece olumsuz ve etkileri bugüne kadar süren bir Türk imajı oluşturulmuştur.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, basında Türklere karşı derin bir önyargı bulunduğu görülmektedir. Türkler, “kibirli, küstah, terbiyesiz”,⁵ “acımasız, güvenilmez, yetersiz, vurdumduymaz, duygusuz, cahil”,⁶ “savaş dışında yeteneği olmayan”,⁷ “beceriksiz, adil ve etkin yönetmeyi beceremeyen, baskıcı ve ilkel”⁸ gibi sıfatlarla tanımlanmış; sadece güç kullanımı ile ikna edilebilen, diplomasiden değil şiddetin dilinden anlayan doğulu kafa yapısına (oriental mind) sahip oldukları ileri sürülmüştür. Konferans sırasında Türklerin İtilaf devletlerinin suçlamaları karşısındaki savunmaları (en kibar ifadeyle) inandırıcılıktan uzak olarak nitelenmiş;⁹ Türklerin sözlerinin hiçbir değeri olmadığı iddia edilmiştir. Ayrıca Ermeni ve Rumlar olmadan ülkeyi yönetecek kapasiteye sahip olmadıkları, ülkedeki refah ve medeniyetin esas kaynağı olan bu iki grubu yok ederek veya sürerek¹⁰ “altın yumurtlayan tavuğu öldürdüklerini” bile fark edecek seviyede olmadıklarını gösterdikleri vurgusu yapılmıştır. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu’nun 600 yıl boyunca çok-dinli ve çok-dilli bir yapıyı sürdürebilmesi hakkında herhangi bir değerlendirme yer almamıştır. Ayrıca, incelemeye tabi tutulan gazete yazılarında bazı Türk liderlere atıfla çeşitli ifadeler kullanılmış, böylece Türk liderlerin Anadolu’da hiçbir Hristiyanı istemediklerini kendi ağızlarıyla söyledikleri iddia edilmiştir. Ancak bu tür iddiaların başka kaynaklardan sağlamasının yapılması Amerikan kamuoyunda basın aracılığıyla çizilmeye çalışılan Türk imajını yansıtmayı amaçlayan mevcut çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

Basında İtilaf devletlerine de, özelde Ermenilerin genelde tüm Hristiyanların haklarını savunma hususunda yetersiz kaldıkları için eleştiri yöneltilmiş; büyük güçlerin kendi, özellikle ekonomik, çıkarlarını korumak uğruna Ermenileri yarı yolda bıraktıkları fikri sıklıkla işlenmiştir.¹¹ Esasen bölgedeki petrol paylaşımını sonuca bağlamak amacıyla yapıldığı iddia edilen Konferans’ta İngiltere Musul petroleri konusunda elini güçlendirmek için Ermeni kartını bir süre oynamak sonra da Ermenilere ihanet etmekle suçlanmış; ABDAçık Kapı Siyaseti’ni Hristiyan azınlıklar konusunun üzerinde tutmakla itham edilmiştir.

5 “Turks’ Arrogance Damps Peace Hopes,” *The New York Times*, 23 Aralık 1922, s. 3.

6 Silas Bent, “Uprooting of Greeks in Turkey a Modern Exodus of Outcasts,” *The New York Times*, 21 Ocak 1923, s. XX5.

7 “No More Golden Eggs,” *The New York Times* 23 Aralık 1922, s. 10.

8 Vahan Cardashian, “Independence for Turkey,” *The New York Times*, 28 Ocak 1923, s. XX6.

9 “Sees Our Prestige Hurt at Lausanne,” *The New York Times*, 22 Aralık 1922, s. 3.

10 Amerikan basınında Ermeniler’in zorunlu olarak Suriye bölgesine göç ettirilmeleri “deportation” olarak ifade edilmektedir. Bu yüzden, haber yapan muhabirler ya da Ermeni propagandistler zorunlu göç hadisesini sanki Ermeniler, Osmanlı topraklarından çıkarılıyorlarmış gibi anlatmaktadırlar. Hâlbuki Osmanlı Ermenileri, hükümet tarafından bir Osmanlı toprağından başka bir Osmanlı toprağına gönderilmişlerdir.

11 İtilaf devletlerine karşı takınılan şüheci tutum Ermeni meselesine özel bir tavır olarak düşünülmemeli ve Amerikalıların geleneksel olarak Avrupa siyasetçilerine ve siyasetine duydukları güvensizlik çerçevesinde değerlendirilmelidir.

II. LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ

Konferans öncesinde Ankara hükümetinin tüm Hristiyanları ülkeyi terk etmeye zorladığına dair haberler yayınlanmıştır. Haberlerde, Yakındoğu Muavenet Cemiyeti'nin (Near East Relief) "1.250.000 Hristiyanın Anadolu'dan kaçmak zorunda bırakıldığı" yönündeki açıklamalarına atfen İsmet Paşa'nın "Anadolu'dan 1.250.000 Hristiyan gidemez çünkü Anadolu'da o kadar Hristiyan yok" dediği aktarılıyor; ayrıca Ankara hükümetinin bir bildiri yayınlayarak, Hristiyanların ülkeden sınırdışı edilmelerinin sözkonusu olmadığını, bu tür haberlerin savaş sebebiyle (İzmir'in boşaltılması sırasında 18 ve 55 yaşları arasındaki Hristiyan erkeklerin Yunan kuvvetlerine katılmaları ihtimalini bertaraf etmek amacıyla) bu tarihe kadar yasak olmasına rağmen artık Hristiyanların ülkeyi terk etmelerine izin verilmeye başlanmış olmasından kaynaklanabileceğini açıkladığı bildiriliyordu.¹²

Ermeniler ile ilgili olarak da New York Times'da (NYT) Ermenistan'ın Bağımsızlığı İçin Amerikan Komitesi (American Committee for the Independence of Armenia - ACIA) Başkanı James W. Gerard'ın ABD Başkanı Harding'e hitaben yazdığı bir mektup yayınlanmıştır. Gerard, ABD yönetiminin Türkiye'deki Hristiyan azınlıkların uygun bir düzenleme ile korunmasının sağlanması konusundaki faaliyetlerini yetersiz buluyor ve tek çözümün Türklerin Ermeniler üzerindeki yönetimine son verilmesi olabileceğini savunuyor; Başkanın daha önceki yıllarda Sevr Anlaşması'nın Ermeniler ile ilgili hükümlerinin uygulanmasından yana olduğunu hatırlatarak, ABD'yi bir an önce Ermenistan'ın bağımsızlığına destek vermek üzere harekete geçmeye çağırıyordu.¹³

Bu çerçevede, yine NYT'da yayınlanan bir makalede Türkiye'ye ilişkin üç temel Amerikan çıkarı¹⁴ olduğu fikri işleniyordu: (a) Azınlıkların korunması da dâhil olmak üzere, ahlâki ve dini çıkarlar; (b) Kapitülasyonlar; ve (c) Boğazlar rejimi. Ancak Amerika Ermeni meselesi ile çok geç ilgilenmeye başladığı, bu sebeple asıl ihtiyaçları olduğu sırada Ermenilere gerekli yardımı sağlayamadığı için eleştiriliyor; Amerika'nın azınlıklar ile ilgili en önemli çıkarının korunamadığından yakınılıyordu.¹⁵

Basında ayrıca, Türk kaynakların "Yunanlıların çekilmesi ertesinde Anadolu'da

12 Frank Wills, "Turks Denounce U. S. Propaganda," *Chicago Daily Tribune*, 17 Kasım 1922, s. 10.

13 James W. Gerard, "Armenia and the President," *The New York Times*, 14 Kasım 1922, s. 13.

14 Amerika'nın Yakındoğu politikasının genel esasları için bkz., Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika," *Bellekten*, cilt LV, no. 213, 1991, ss. 483-527.

15 Edwin L. James, "Our Rights Ended, İsmet Pasha Says," *The New York Times*, 17 Kasım 1922, s. 3.

150-200.000¹⁶ Ermeni'nin kalmış olduğunu tahmin ettiklerini ancak bu nüfusun da göç etmiş olabileceğini ve İstanbul'daki Ermenilerin de çoğunun ülkeyi terk ettiğini” açıkladıkları, bu durumda “özellikle Ermeni ve Rumlardan oluşan Hristiyan azınlığın neredeyse tamamen yok olması cihetiyle Lozan'da Türk diplomatlarının azınlık meselesinin önemsiz bir konu olduğunu savunacaklarının düşünüldüğü”, halihazırda Türklerin de Orta Avrupa ülkelerindeki azınlıkların korunmasına ilişkin Paris Anlaşmaları maddelerini kabul etmeye hazır olduklarını ifade ettikleri yazılıyor ancak “Türklerin azınlıkların korunmasına ilişkin bu tür sözleri 800.000 Ermeni katledilmeden önce de verdiği” ileri sürülüyordu.¹⁷ Bu sebeple, Hristiyan azınlıklar için genel bir taahhüt altına girilmesi gerektiğinden bahisle, Türkler verdikleri sözlerde durmadıkları takdirde Amerika'yı harekete geçme sözü vermeye davet eden yazılar yayınlanıyordu.¹⁸

Gazetelerde yapılan çağrılarda, ABD'nin Ermenilere yurt verilmesini sağlaması ve güvenliklerini taahhüt altına alması talep ediliyor; misyonerlerden ve din adamlarından halkı yönetime bu yönde baskı yapma konusunda ikna etmeleri isteniyordu.

III. LOZAN KONFERANSI İLK DÖNEM GÖRÜŞMELERİ

Konferansın başlaması ile birlikte basında yer alan haberler arasında en önemli yeri Ermeni yurdu meselesi tutuyordu. İlk yayınlanan haberlerde, Amerikan heyetine dahil olan Ermeni-Amerikan Derneği (Armenia-America Society - AAS) Direktörü George Redington Montgomery'nin Konferans'ta Osmanlı tarafından Fransız mandasına bırakılan İskenderun Körfezi'nde Ermenilere bir yurt verilmesini teklif edeceği, İngilizler tarafından desteklenen plan konusunda Fransızların henüz bağlayıcı bir tavır almadıkları bildiriliyordu.¹⁹ Gazetelerde yapılan çağrılarda, ABD'nin Ermenilere yurt verilmesini sağlaması ve güvenliklerini taahhüt altına alması talep ediliyor; misyonerlerden ve din adamlarından halkı yönetime bu yönde baskı yapma konusunda ikna etmeleri isteniyordu.²⁰

16 Makalede, Anadolu'da I. Dünya Savaşı'ndan önce 1.100.000 Ermeni bulunduğu, 1918'de ise bunlardan geriye sadece 300.000'in kaldığı bildirilmiş; 800.000'in Türkler tarafından katledildiği veya 1916 ve 1917'de zor şartlardan dolayı hayatlarını kaybettikleri yorumu yapılmıştır. 300.000 Ermeni'nin 50.000'inin Fransızların çekilmesinin ardından Kilikya'yı terk ettikleri, 30.000'inin aynı şekilde Yunan ve Rumların gidişi ile birlikte İzmir'i terk ettikleri belirtilmiş ve başka yollarla Anadolu'dan kaçanlar dışında Türklere göre Anadolu'da o tarihte 150-200.000 Ermeni'nin kalmış olması gerektiği aktarılmıştır. “Our Rights Ended, İsmet Pasha Says”.

17 “Our Rights Ended, İsmet Pasha Says”.

18 “The Candid Friend,” *The New York Times*, 29 Kasım 1922, s. 13.

19 “Seeking a Homeland for the Armenians: American Philanthropists Will Appeal to Allied Statesman at Lausanne Conference,” *The New York Times*, 18 Kasım 1922, s. 2.

20 Örnek bkz., Henry U. Jessup, “Turkey's Truculence,” *The New York Times*, 3 Aralık 1922, s.118. Ayrıca bkz., Christopher Akhtamar, “Our Missionaries in Turkey,” *The New York Times*, 2 Aralık 1922, s. 10.

Aynı tarihlerde, Lozan'daki Amerikan heyeti başkanı ABD'nin Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child'ın Ermeni Konseyi'ni temsil eden ve aralarında eski Ermeni Başbakan ve Dışişleri Bakanı Dr. Alexander Khatissian'ın da bulunduğu bir heyeti kabul ettiği, Ermeniler için Türkiye'nin kuzey veya güneyinde bir yurt tahsis edilmesini talep eden heyete Child'ın bu hususu Konferans gündemine getirmeye söz verdiği bildiriliyordu.²¹

Başkan Wilson tarafından 1919 yılında görevlendirilen King-Crane Komisyonu'nun raporunun metni dikkat çekici bir zamanlama ile NYT'nin 3 ve 4 Aralık 1922 tarihli nüshalarında yayınlanmıştır.²² Raporunda, Amerikan mandası altında kurulması planlanan ve "Türkiye Ermenistanı"nda Karadeniz'den Akdeniz'e uzanmak suretiyle kuzey bölgesi ile Kilikya'yı birbirine bağlayacak şekilde kurulması planlanan "Büyük Ermenistan" ile Rusya Ermenistanı ve Rusların 1917'de ele geçirdikleri Türk toprakları üzerinde kurulacak ve Karadeniz'e çıkışı olacak "Küçük Ermenistan"ın siyasi açıdan başarı şansları değerlendiriliyor ve yönetime "Küçük Ermenistan"ı desteklemesi için tavsiyede bulunuluyordu. "Ermenilerin 1894'ten beri 1.000.000'u bulan kayıpları sebebiyle bu devleti hak ettikleri" savunuluyor; "Ermenilerin sözkonusu manda devletinin Amerika olmasını istedikleri, Türkiye'nin de eğer bağımsız bir Ermenistan kurulacaksa bunun ABD mandası altında olmasına itiraz etmeyeceğinin düşünüldüğü" belirtiliyordu. Raporunda, "Ermenilerin talep edildiği şekilde Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan 'Büyük Ermenistan'ın kurulması, Türklerin, Kürtlerin ve Arapların düşmanlığını çekeceği ve ayrıca Ermenilerin bu bölgede hiçbir zaman çoğunluğu sağlayamamaları sebebiyle Wilson prensiplerine aykırı olacağı" gerekçesiyle desteklenmiyor; öte yandan, "'Küçük Ermenistan'ın kurulmasının daha muhtemel olacağı, 1925 yılına kadar Türklerin bölgeyi terk etmelerinin sağlanarak Ermenilerin sözkonusu bölgede az farkla da olsa nüfus çoğunluğunu sağlayabilecekleri ve böylelikle manda yönetiminin ABD için büyük bir yük teşkil etmeyeceği ve ileri bir tarihte yönetimin Ermenilere devrinin kolaylaşacağı" ileri sürülüyor; ayrıca "sözkonusu küçük devlet kuzeyde kurulup güvenliği sağlandıktan sonra ileriki yıllarda Kilikya'ya bağlanabileceği" kaydediliyordu. Raporunda, "Ermenilerin gerçek dostu olan ABD'nin Ermeni çıkarlarını samimiyetle koruduğu için toprak talebinin daha küçük bir alana sınırlandırılması gerektiğini düşündüğü ifadeyle, aksi takdirde Ermenilerin çok şey elde edip bir anda hepsini kaybetme tehlikesi ile yüz yüze kalacakları" uyarısı yapılıyordu.²³

21 "Greece Ruined, Venizelos Says," *The New York Times*, 1 Aralık 1922, s.3; "Russians Reject Ban at Lausanne," *The New York Times*, 1 Aralık 1922, s. 3.

22 Rapor için ayrıca bkz., Harry N. Howard, *The King-Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East* (Beirut: Khayat, 1963).

23 "How Two Americans Planned to Settle Near East Problem," *The New York Times*, 4 Aralık 1922, s.12-15.

Kaynak: Chicago Daily Tribune, 31 Aralık 1922. "Prefer Turkey to Russia [(Ermeniler) Türkiye'yi Rusya'ya Tercih Ediyorlar]".

Başkan Harding'in Konferans'ın gidişatından memnun olduğunu ve Amerikan heyetinin faaliyetlerini tatmin edici bulduğunu açıklamasının²⁴ ardından, Ermenilerin kaderi konusunda Amerika'nın sessiz kalmamasını talep eden başyazılarda, "1920 Cumhuriyetçi Platformunda 'Ermenilerin durumunu anlayıp içten bir yakınlık duydukları ve uygun olacak her şekilde yardıma hazır olduklarının' ilan edildiği, Başkan Harding'in seçim sonrası henüz göreve başlamadan o günkü Başkan Wilson'a İtilaf devletlerini Türklerin taleplerine boyun eğip Ermenilere ihanet etmekle suçlayan sert bir protesto notası gönderdiği" hatırlatılıyor; "bugün Hristiyanlar Türkiye'den tamamen silinmeye çalışılırken ABD'nin neden sessiz kaldığı" sorgulanıyor; "eğer söylenen sözlerin arkası getirilemeyecekse ciddi bir protesto yapılmasının anlamsız olduğunu savunanlar bulunduğu" dikkat çekiliyor; "ancak savaş dışında da protesto yöntemleri olduğundan bahisle, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nde belirtildiği üzere ekonomik boykot benzeri yollara başvurulabileceği, Türklerin haksızlıklarına karşı Amerikan halkından gelen ahlaki temelli itirazların göz önüne alınması gerektiği, Türklerin doğaları gereği ABD yönetiminden gelecek sert ve doğrudan açıklamaları göz ardı edemeyeceği" kaydediliyordu.²⁵

NYT'da yayınlanan başyazılarda, "Ermeni ve Rumların Türkiye'den sürülmesi ve büyük çoğunluğunun yolculuk esnasında ölmesi veya öldürülmesinin Türklerin zaten yüzyıllardır segiledikleri erdemsizlik göz önüne alındığında hiç de şaşırtıcı olmadığı, ancak Hristiyan devletlerin bu duruma seyirci kalmasının beklenmediği, bunun da Ermeni ve Rumların gidişi ile boşalan ve kifayetsiz Türklerin dolduramayacağı ticaret ve endüstri alanındaki kârı ele geçirme niyeti ile açıklanabileceği" iddia ediliyordu.²⁶

24 "Progress at Lausanne Satisfies Harding," *The New York Times*, 2 Aralık 1922, s.3.

25 "America Tongue-Tied," *The New York Times*, 5 Aralık 1922, s.18.

26 "The Statesmanship of Extermination," *The New York Times*, 4 Aralık 1922, s. 16. Ayrıca bkz., "Europe and Turkey," *The New York Times*, 5 Aralık 1922, s. 18.

Bu arada misyoner ve hayır kuruluşları ile Ermeni örgütlerinin yoğun bir kamuoyu faaliyeti yürüttükleri gözleniyordu. Örneğin, Ermenistan için Adalet Milli Derneği (National Justice to Armenia Society) Genel Sekreteri Rahip Dan A. Trundle, Pasadena Birinci Baptist Kilisesi'nde verdiği vaazda Türklerin Ermenilere yönelik "katliamlarını" anlatırken²⁷, İzmir'deki Yakındoğu Muavenet Cemiyeti temsilcisi Mark Prentiss yayınlanan mülakatında, "Türklerin Ermenilere karşı olan itirazının siyasi kaynaklı olduğunu" ileri sürüyor; Nureddin Paşa ile olan bir konuşmasına atfen "Paşa'nın Türkiye'nin Ermeniler olmadan daha iyi durumda olacağını söylediğini, kendisinin bu zalimliğe itiraz ettiğinde de Paşa'nın 'En iyi Kızılderili ölü olanıdır' şeklindeki Amerikan sözünü hatırlattığını" aktarıyordu.²⁸

Lozan Konferansı'nın 12 Aralık tarihli oturumunda, Büyükelçi Child'ın azınlıklar konusunda Amerika'nın insani hassasiyetini ortaya koyarak İtilaf devletlerinin ne yapması gerektiği hususunda öneriler²⁹ dile getirdiği ve Türklerden Ermeniler için, korunması garanti edilmiş şekilde, bir yurt tesis etmelerini talep ettiği bildiriliyor; ancak "İngiltere ve Fransa gibi temsilcilerinin sözleri ülkelerinin askeri güçleri ile desteklenen devletlerin aksine Child'ın sözlerinin bu tür bir destekten mahrum olması yüzünden istenilen güçlü etkiyi yaratamadığı ve İsmet Paşa'nın cevaben Ermenilerin siyasi manipülasyonların gönüllü aracı olmak suretiyle başlarına gelenlerden kendilerinin sorumlu olduğunu ifade ettiği, eğer ülkenin kanunlarına uymayı kabul ederlerse güvenliklerinin teminat altında olacağına söz verdiği" kaydediliyordu.³⁰

13 Aralık tarihli basında İsmet Paşa'nın Ermenilerin başlarına gelenlere kendilerinin sebep olduğunu söylediğine ilişkin haberler geniş yer tutmuştur. "Child'ın İsmet ile özel bir görüşme yaparak Amerikan halkının konuya olan derin hassasiyetinden bahisle, yerlerinden edilmiş nüfusun korunması ve ileride zorunlu göç benzeri durumların tekrarlanmaması için gerekli garantilerin verilmesini istediği,³¹ ancak İsmet Paşa'nın meydan okuyan tavrının azınlıklar konusunda hızlı bir anlaşma sağlanabileceğine dair umutları boşa çıkardığı" vurgulanıyor; Ermeniler konusunda çıkan anlaşmazlığın Konferans'ın dağılmasına sebep olabileceği aktarılıyordu.³² Ayrıca, "İsmet Paşa'nın Ermenilere toprak verilmesinin mümkün olmadığını ve Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'deki azınlık konusuna müdahil olacağı bir düzenlemeye izin verilmeyeceğini" açıkladığı haberleri üzerine "Türklerin azınlıkların

27 "Turks' Atrocities Told by Trundle," *Los Angeles Times*, 11 Aralık 1922, s. 113.

28 "Says Turks Believe They 'Licked World'," *The New York Times*, 10 Aralık 1922, s. 23.

29 Metin için bkz., Kıvanç Akkaya, "Lozan Konferansı'nda Amerika Birleşik Devletleri," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Cilt 12, Ocak 1998, ss. 76-87.

30 Henry Wales, "Seek Armenian State," *Chicago Daily Tribune*, 13 Aralık 1922, s.6 ve "American Envoy Asks Guarantees for Minorities," *The New York Times*, 13 Aralık 1922, ss. 1-2.

31 "İsmet Gets U.S. Plea," *The Washington Post*, 14 Aralık 1922, ss. 1-2.

32 Henry Wales, "İsmet Dashes Hope For Speedy Accord," *Chicago Daily Tribune*, 14 Aralık 1922, s. 4.

korunması konusunda verdikleri sözlere geçmişte yaşananlar sebebiyle güvenilemeyeceğine” dair yorumlar yayınlanıyordu.³³

15 Aralık tarihli basında, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmayı kabul ettiğini açıklaması ile birlikte, Lord Curzon'un Konferansı dağıtma tehdidini masadan çektiği bildiriliyor; “İtilaf devletlerinin Türkiye'ye azınlıklar konusunda istediklerini empoze edememiş olması ve bir gün önce Türkleri köşeye sıkıştırdığı düşünülen Curzon'un İsmet Paşa ile anlaşmaya varmasından” duyulan hayal kırıklığı yansıtılıyordu. Bu şartlar altında, “İngiltere'nin asıl amacının azınlıkların korunması değil kendileri açısından önem arz eden Suriye ve Mezopotamya gibi sorunların Cemiyet bünyesinde çözümünü garanti altına almak olduğunun ortaya çıktığı, bu arada ABD'nin İngiltere'nin amaçlarına hizmet etmekten öte bir başarı gösteremediği, aksine Amerika'nın kendisinin katılmadığı bir teşkilata baska bir ülkenin girmeye zorlanmasına yardım etmek durumunda kaldığı” aktarılıyordu.³⁴ “ABD'nin pasif ve etkisiz kalmakla” eleştirildiği yazılarda, Child'ın varılan çözümü tatminkâr bulduğunu açıklaması kınanıyordu.³⁵ Türklerin, “ekonomik gücü sebebiyle”³⁶ “Amerikalıların sözünü dinlediği”³⁷, buna rağmen ABDheyetinin Ermeni yurdu konusunda ısrarcı olmaması eleştiriliyor ve ABD'nin azınlıkların korunması ve Ermeni yurdu ile ilgili isteklerini Türklere özel bir anlaşma ile kabul ettirmeye çalışması telkin ediliyordu.³⁸

*Bu şartlar altında,
“İngiltere'nin asıl
amacının azınlıkların
korunması değil kendileri
açısından önem arz eden
Suriye ve Mezopotamya
gibi sorunların Cemiyet
bünyesinde çözümünü
garanti altına almak
olduğunun ortaya çıktığı,
bu arada ABD'nin
İngiltere'nin amaçlarına
hizmet etmekten öte bir
başarı gösteremediği,
aksine Amerika'nın
kendisinin katılmadığı bir
teşkilata baska bir ülkenin
girmeye zorlanmasına
yardım etmek durumunda
kaldığı” aktarılıyordu.*

Aynı tarihlerde, muhtelif gazetelerde “Rum ve Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında kana susamış Türklerin elinde çektikleri vahşet ve acıları” görgü tanıklarının ağzından anlatan uzun ve kapsamlı yayınlar yapılıyor³⁹; yabancı yardım kuruluşlarının raporlarına göre Türkiye'den Suriye'ye kaçan Ermenilerin kötü durumu resmediliyordu.⁴⁰

33 “Curzon Threatens to End Conference Unless Turks Yield,” *The New York Times*, 14 Aralık 1922, ss. 1-2.

34 Henry Wales, “U. S. Aids Britain Forcing Turkey to Join League,” *Chicago Daily Tribune*, 15 Aralık 1922, s. 7.

35 “Turkey Promises to Join the League,” *The New York Times*, 15 Aralık 1922, ss. 1-2.

36 “Sees Our Prestige Hurt at Lausanne”.

37 “Americans Showed Heroism in Smyrna Conflagration,” *The New York Times*, 17 Aralık 1922, ss. 104-105.

38 “Sees Our Prestige Hurt at Lausanne”.

39 “Americans Showed Heroism in Smyrna Conflagration,”; W.A. Lloyd, “Tragedy of the Greek Failure Held Up as Shame of Europe,” *The New York Times* 17 Aralık 1922, s. 111.

40 “Venizelos and Riza Clash at Lausanne,” *The New York Times*, 22 Aralık 1922, s. 3.

15 Aralık tarihli Azınlıklar Alt Komisyonu toplantısında Komisyon Başkanı Montagna'nın Ermeni heyetinin Konferans'a daha önce sunduğu muhtırayı⁴¹ gündeme getirdiği ve Türk heyetinin görüşmelere katılarak tartışılan hususlar ile ilgili pek çok çekince ileri sürdüğü bildiriliyordu.⁴² Haberde özellikle muhtıradaki dile getirilen üç teklif üzerinde duruluyordu: "(a) ABD Başkanının Ermenilere tahsis edilecek bölgenin seçimi konusunda hakemlik yapması; (b) Erivan Cumhuriyeti'nin sınırlarının denize erişim sağlanacak kadar genişletilmesi; (c) Kilikya'nın bir bölümünde Ermeni yurdu kurulması".⁴³

Ermeni meselesi ile ilgili kamuoyu yaratmak üzere sadece dini inançlar ve insani değerler açısından değil Amerikan toplumunun hassas olduğu bir başka husus çerçevesinde de yayınlar yapıyordu. Buna göre, Türklerin Ermenileri ülkeden "sürmesinin" Türkiye'deki Amerikan yatırımlarını olumsuz etkilediği yazılıyordu.

18 Aralık tarihli oturumda Rıza Nur'un Türkiye'nin azınlıklar siyasetini izlemek üzere İstanbul'da özel bir azınlıklar komisyonunun kurulması ile Ermeni yurdu meselesinin hala Komisyonun gündeminde olduğunu görerek sinirlendiği, "sözkonusu hususların bir daha konu edilmemesi şartı ile Milletler Cemiyeti'ne girmeyi ve Cemiyet üyelerinin kendi azınlıklarına verdikleri garantilerin aynısını Türkiye'deki azınlıklara vermeyi kabul ettiklerini hatırlattığı" ve bu çerçevede hazırlanan Türkiye'nin azınlık politikası konusundaki resmi teklifini Komisyona sunduğu bildiriliyordu.⁴⁴

Ermeni meselesi ile ilgili kamuoyu yaratmak üzere sadece dini inançlar ve insani değerler açısından değil Amerikan toplumunun hassas olduğu bir başka husus çerçevesinde de yayınlar yapıyordu. Buna göre, Türklerin Ermenileri ülkeden "sürmesinin" Türkiye'deki Amerikan yatırımlarını olumsuz etkilediği yazılıyordu. "Samsun'daki Amerikan tütün fabrikalarından bahisle, artık buralarda çalışacak Rum ve Ermeni kalifiye işçi bulunmadığı, Türklerin bu tür bir boşluğu doldurabilecek yeteneğe sahip olmadıkları, bu sebeple sözkonusu endüstrinin para kaybetmeye başlayacağı, Türklerin artık hem bu yatırımlardan hem de ekonomideki gelir fazlasını üreten Ermenilerden vergi kazancı sağlayamayacağı, Türklerin altın tavuğu elde tutmak yerine adetleri olduğu üzere yok etmeyi tercih ettikleri" kaydediliyordu.⁴⁵

25 Aralık tarihli basında, Amerikan heyetine dahil olan dini teşkilat temsilcilerinin azınlıkların korunması ve Ermeni yurdu hususlarında giderek

41 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s.XXXIII-XXXVI.

42 Rıza Nur'un Lozan Konferansı hakkındaki hatıraları için bkz., Rıza Nur, *Lozan Hatıraları* (İstanbul: Boğaziçi, 1999).

43 "Oil Chief Barrier to Lausanne Peace," *The New York Times*, 16 Aralık 1922, s. 2.

44 "Straits Agreement Held up by Turks," *The New York Times*, 19 Aralık 1922, s. 3.

45 "No More Golden Eggs".

umutsuzluğa kapıldıkları ve ABD Dışişleri Bakanı Hughes'e bir mektup göndererek Amerikan heyetine bu konularda daha kararlı bir tavır takınması talimatı vermesini isteyebilecekleri bildiriliyor; ancak "Hughes'un Türkleri sadece güç kullanarak ikna edebileceklerini bilmesine rağmen, ABD'nin esasında tehditten öteye gitmeye niyeti olmadığı, oysa eğer Amerika Türkiye'deki Hristiyanların korunması konusunda ciddi bir çaba sarf ederse, İngiliz heyetinin Amerika'nın gitmeyi göze aldığı noktaya kadar işbirliği yapacağı" ileri sürülüyordu.⁴⁶

Bir gün sonra ise, Azınlıklar Alt Komisyonu'nda Ermeni yurdu hakkında konuşmak üzere davet edilen Ermeni heyeti başkanı Noradunghian Paşa'nın açıklamalarına yer veriliyordu. "Noradunghian'ın Ermenilerin Türkiye sınırları içinde Konferans'ta kararlaştırılacak herhangi bir bölgede yaşamayı ve ayrıca İngiliz yönetimindeki Kanada ve İrlanda'da olduğu gibi bir yönetimi kabul edeceklerini, Erivan Cumhuriyeti'nin sınırları genişletildiği ve bu bölge Ermeni yurdu ilan edildiği takdirde Rusya'nın Rus-Bolşevik vilayetine dönüştürmekle tehdit ettiği Erivan'ın bağımsızlığını garanti etmesi gerektiğini" dile getirdiği yazılıyordu.⁴⁷ Ayrıca Ermeni davasını savunmak üzere Lozan'da bulunan "AAS Direktörü Montgomery'nin tüm heyetlerin liderleri ile yakın temas halinde olduğunu ve şahsen Ermenilere güneydoğu Kilikya'da Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında otonom bir devlet kurulmasını istediğini, Ermeni yurdu isteğinin haklı bir talep olduğunu, bugüne kadar İtilaf devletlerinin (Ermenilerin bağımsızlığı konusunda) verdikleri açık sözler ve muhacirlerin zor durumu gözönüne alındığında, Türkiye karşısında Ermenilerin Türk topraklarının küçük bir bölümünün kendilerine ayrılmasını hak ettiklerini, Erivan'da 1.000.000, Kafkaslar'da 400.000, Yunanistan ve Ege Adaları'nda 102.000, Suriye'de 90.000, ve İstanbul'da yaklaşık 40.000 muhacir bulunduğunu, toplu göçün Anadolu'daki Ermeni sayısını 70.000'e düşürdüğünü, kurulması teklif edilen devlet için 250.000⁴⁸ Ermeni'nin hemen toparlanabileceğini" ifade ettiği bildiriliyordu.⁴⁹

Noradunghian'ın Alt Komisyon'da yaptığı konuşmada, "1915'de yaşanan trajik olayların Türkler ve Ermeniler arasındaki mesafeyi daha da genişlettiğini, İttihatçı hükümetin Osmanlı İmparatorluğu'nun "millet-i sadıka"sı olan Ermeniler üzerinde kelimelerle anlatılamayacak yöntemler kullandığını, Ermeniler Türk ordusunda savaşmakta oldukları halde en ufak bir mazeret olmadan çoğunun sürüldüğü ve baskıya maruz kaldığını, Türkler ve Ermeniler

46 "Turks' Arrogance".

47 "Fight for Mosul Due at Lausanne," *The New York Times*, 26 Aralık 1922, s. 3. Ayrıca bkz., "Turks Not to Hear Armenians' Appeal," *The Washington Post*, 26 Aralık 1922, s. 1.

48 Bahsi geçen rakamlar ile NYT'in bir gün sonraki nüshasında yayınlanan haberde yer alan rakamlar arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. "Turks Bar Hearing of Armenian Plea," *The New York Times*, 27 Aralık 1922, s. 4.

49 "Fight for Mosul Due at Lausanne". Ayrıca bkz., "Turks Not to Hear Armenians' Appeal".

arasında karşılıklı güvensizliğin hala sürmekte olduğunu, Türkiye'nin durumun vehametini azaltmak için hiçbir şey yapmadığını, yabancı ülkelerde bulunan muhacir Ermenilerin İsmet Paşa'nın teklif ettiği şekilde Türkiye'ye dönmeler için bir çözüm olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığını ifadeyle, sorunun ancak bir Ermeni yurdu kurulması ile çözülebileceği hususunda ısrar ettiği, bu yurdun kurulacağı yer ile ilgili olarak iki teklif sunduğu" aktarılıyordu. Bu haber aktarılırken pek çok benzer haberde olduğu gibi, 1915 olayları Ermenilerin bakışıyla anlatılmıştır. Halbuki, hem 1919 yılındaki Paris Konferansı sırasında hem de Lozan'a kadarki süreçte Ermeni temsilciler tebası oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı nasıl silaha sarıldıklarını ve İtilaf Devletleri ile işbirliği yaptıklarını defaatle anlatmışlar ve bu yaptıkları için ödül olarak bir Ermeni devleti talebinde bulunmuşlardır.⁵⁰ Haberin devamında, "Noradunghian'ın Ermeni yurdunun ya savaş sebebiyle zaten Müslüman nüfusun azaldığı Kars vilayeti ve Van Gölü çevresindeki arazinin bir koridor marifetiyle denize bağlanması ile oluşturulacak bölgede ya da Maraş'ı kapsayacak şekilde Kilikya'nın bir bölümünde Türk egemenliği altında otonom bir vilayet kurulması ile tesis edilebileceğini teklif ettiği, bu yurdun Erivan ile birleşmesinin mümkün olmadığını çünkü Sovyet Rusya tarafından ilhak edilen Erivan Cumhuriyeti'nin artık var olmadığını, her hâlükârda bölgenin zaten 365.000 muhacirden oluşan bir nüfusu kaldıramayacak kadar küçük olduğunu söylediği ve ayrıca Türkiye'de kalan Ermeniler için askerlik hizmetinden muafiyet talep ettiği" kaydediliyordu.⁵¹

NYT'in 28 Aralık tarihli nüshasında yayınlanan bir makalede, "Türklerin Lozan'da bir Ermeni heyeti bulunmasından duydukları öfkenin anlaşılabilir olduğundan bahisle, 'yedi yıl bir halkı yok etmek için elinizden geleni yaptıktan sonra, onlardan bazılarının hala hayatta kaldığını ve konuşabilecek durumda olduğunu görmek heves kırıcıdır'" yazılıyordu. Aynı makalede, "Türklerin sorunu bir kez daha tüm Türk olmayan ırkların (burada gayrimüslimler kastedilmektedir) katledilmesi ve kovulması ile çözmeye çalıştıkları" belirtiliyor; İsmet Paşa'nın Konferans'ta Hindistan ve İrlanda meselelerini gündeme getirmesi alaycı bir tonla eleştiriliyordu. Ayrıca, "cesetler hala Anadolu yollarında atılı iken İngiltere, Fransa ve ABD savaş sonrası diplomasisinde daha önce verdikleri sözleri tutamadıkları için utanç belirtisi bile göstermemekle" suçlanıyordu.⁵²

Amerikan heyetinin "30 Aralık tarihinde Alt Komisyon'da Türkiye ile müzakere edilecek genel af düzenlemeleri çerçevesinde Türkiye'den kaçan ve

50 Örnek olarak bkz. dipnot 114.

51 John Clayton, "Turks to Allow Greek Pope in Constantinople," *Chicago Daily Tribune*, 27 Aralık 1922, s. 14; "Armenians Storm Center at Near East Meeting," *Los Angeles Times*, 27 Aralık 1922, s. 12. NYT'in 27 Aralık tarihli nüshasında gerek Rıza Nur'un Alt Komisyon'a sunduğu protesto notasının gerek Noradunghian'ın konuşmasının tam metinleri yayınlanmıştır. "Turks Bar Hearing of Armenian Plea".

52 "Armenians at Lausanne," *The New York Times*, 28 Aralık 1922, s. 14.

evlerine geri dönmek isteyen Ermeni ve diğer muhacirler için gerekli maddelerin eklenmesini, Türkiye'den muhacirlere mallarının iadesinin sağlanmasını istediği basında bildiriliyor; barış düzenlemelerinin Türkiye tarafından evlerinden ve mallarından mahrum kalanlar için adalet sağlayacak (ve tercihen gönüllü olarak yapılacak) bir açıklamayı içermemesini Amerikan kamuoyunun onaylamayacağı" ileri sürülüyordu.⁵³

Ancak basında asıl olarak, Amerikan heyetinin Ermeni yurdu konusunda Alt Komisyon'a sunduğu plana⁵⁴ ilişkin haberler geniş yer tutmuştur. Mimarının Montgomery olduğu açıklanan ve Amerika'daki Protestan Kiliseleri Federal Konseyi'ni temsil eden Dr. James L. Barton ve William W. Peet tarafından da desteklendiği belirtilen Amerikan planına göre, "Ermeni yurdunun Rusya'da değil Türkiye'de, Kilikya bölgesinde yaklaşık 47.000 kilometrekarelik bir alanı kaplayacak şekilde kurulmasının teklif edildiği yazılıyor; Montgomery'nin Amerika'dan aldığı haberlere göre Konferans'ta uygun bir toprak düzenlemesi yapıldığı takdirde, Başkan Harding'i 20.000.000 Dolar borç vermek üzere yetkilendiren bir karar tasarısının Temsilciler Meclisi'ne getirilmekte olduğunu açıkladığı, buna göre Komisyon'a Ermeni yurdunun başka ülkelerin sağlayacağı fonlara ilaveten ABD Kongresi tarafından ayrılacak sözkonusu miktar veya yine Amerika'dan sağlanacak kredi ile finanse edilmesine ilişkin bir Amerikan planı sunulduğu" bildiriliyordu. Buna karşılık "Rıza Nur'un 'Amerikalıların burada sadece gözlemci olarak bulduklarını sanıyordum, Anlaşmaya taraf olduklarından haberim yoktu' dediği" iletiliyordu. Haberde ayrıca, "Amerikalıların sundukları notanın hem Avrupalı heyetlerde hem de Türkler arasında şaşkınlığa yol açtığı ancak daha sonra sözkonusu belgenin Amerikan iç politikası gereği hazırlandığını anladıklarına dikkat çekiliyor; Amerika tarafından teklif edilen bölgenin Bağdat demiryolunu yaşamsal bir noktadan keseceği, Türkiye'den en zengin tarım bölgelerinden birini içine alacağı ve Türkiye ile Suriye arasında kalan bu bölgenin komşuların saldırılarından korunmasının mümkün görülmediği değerlendiriliyor; Komisyon'da nota hakkında görüşme yapılmadığı bildirilerek, sözkonusu teklifin ABD'de büyük bir ilgi ve heyecan uyandırsa da, Lozan'da geçersiz bir belge olarak görüldüğü" ifade ediliyordu.⁵⁵

Bu haberin hemen ardından aynı gazetede yayınlanan Washington kaynaklı başka bir haberde ise, "Ermeni yurdu kurulmasının ABD tarafından finanse edileceğine ilişkin teklifin ABD hükümetinin resmi bir teklifi olarak değil Amerikan hayırsever kuruluşlarının ricası üzerine Konferans'ta sunulduğunun açıklandığı, Child'ın Ermenilere bu tür bir koruma sağlandığı görmek

53 "U. S. Again Appeals," *The Washington Post*, 30 Aralık 1922, s. 1.

54 Amerikan heyetinin bildirisi ve eklerini oluşturan Barton ve Peet imzalı mektup ile Montgomery imzalı muhtıra metinleri için bkz., *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, ss. 242-247.

55 "Armenian Home Financed in U. S. Urged at Parley," *Chicago Daily Tribune*, 31 Aralık 1922, s. 12. Ayrıca bkz., "Holy Crusade Urged," *The Washington Post*, 31 Aralık 1922, s. 2.

isteyeceklerini söylediği ancak hükümet yetkililerinin herhangi bir plan ile bağlantıları bulunmadığını, Kongre’de bekleyen konu ile ilgili yasa teklifinin de hükümet programının parçası olmadığını ilan ettiği” duyuruluyordu.⁵⁶ Ayrıca, “Child’ın İsmet Paşa ile yaptığı özel görüşmede, Amerikan yurdu projesinin hükümetinin bir planı değil Amerikan dini teşkilatlarının isteği olduğunu” dile getirdiği⁵⁷; “daha sonra yaptığı bir basın açıklaması ile Ermeni yurdu için hayır kuruluşları temsilcileri tarafından sunulan teklifi değil ama gerçekçi ve somut bir planı destekleyeceklerini, ABD’yi Konferans’a davet eden ve Konferans’a katılan devletlerin kabul etmeyecekleri bir adım atmayı düşünmediklerini açıkladığı” yazılıyordu.⁵⁸

Bunun ardından gazetelerde yayınlanan sert eleştirilerde, “Ermeni yurduna ilişkin teklifin sunulduktan sonra ABD yönetiminin talebi olmadığının açıklanmasının hem Amerikalıların hem de muhataplarının zamanlarını harcamaktan öte işe yaramadığı” dile getiriliyordu.⁵⁹ NYT’da Edwin James’in kaleme aldığı bir yazıda, “İngiltere ve diğer ülkeler daha önce defalarca söz verdikleri Ermeni yurdu meselesini Lozan’da gündeme getirirlerse de, Türklerin itirazını geçersiz kılabilmek için savaşa gitmeyeceklerinin açık olduğundan bahisle, İngiltere istediğini elde etmek için Türkleri savaş gemileri ile tehdit ederken, Amerikan heyetinin Ermeni yurdu konusunda sadece daha fazla ısrar etme tehdidinde başvurabildiği” istihzai bir dille anlatılıyordu. James, “heyetin Konferans’ta dile getirdiklerinin esasında ‘Ermeni yurdu kurulması için bir proje imzalamayacağız. Bu konuda bir sorumluluk almayacağız. Bu amacı gerçekleştirmek için kendimiz bir adım atmayacağız. Kurulduğu takdirde Ermeni yurdunu korumak için söz de vermiyoruz. Ancak burada hepimize ilan ediyoruz ki aslında yapılması gereken ve doğru olan budur (Ermeni yurdunun kurulmasıdır)’ anlamına geldiğini, bunun ABD’deki kamuoyu üzerinde olumlu bir etki yaratmaktan öte bir önemi olamayacağını” vurguluyor; “Lozan’da yapılacak her türlü siyasi ve toprak düzenlemesinin sorumluluğunu önceden üzerinden atmış bir ülkenin yeni bir devletin kurulması yönünde tavsiyede bulunmasının anlamsızlığı” üzerinde duruyordu. James ayrıca, “son altı haftadır Ermeni yurdu projesini savunmak için bir şey yapmayan Child’ın 30 Aralık tarihinde girişimde bulunmasını iç siyaset hesapları ile hareket eden Dışişleri Bakanı Hughes’dan talimat almış olması ihtimaline” bağlıyordu. James, bir başka yazısında, “Türk heyetinden görüştüğü bir kişinin ‘eğer Amerikalılar Ermeni yurdu kurmak üzere İskenderun Körfezi’ne 100.000 kişilik bir donanma gönderirlerse onlarla savaşacaklarını, 200.000 kişi göndermeleri halinde ise ellerini öpüp Ermeni yurdu kurulmasına razı

56 “Not a Government Plan,” *Chicago Daily Tribune*, 31 Aralık 1922, s. 12.

57 John Clayton, “İsmet and Child Confer,” *Chicago Daily Tribune*, 1 Ocak 1923, s. 3.

58 “Turks Are Holding up Deals with Americans,” *The New York Times*, 2 Ocak 1923, s. 3.

59 Örneğin bkz. Edwin L. James, “Our Advice Alone Leaves Europe Cold,” *The New York Times*, 13 Ocak 1923, s. 2.

60 “Our Envoy Submits Armenia Home Plan,” *The New York Times*, 31 Aralık 1922, s. 2.

olacaklarını, sadece bu tür bir yöntem kullanılmasının ülkenin en zengin tarım arazisinden bir parçadan vazgeçmelerine yol açabileceğini” söylediğini” aktarıyor ve “Ermeni yurdu konusundaki sorunun nihayetinde gelip Türklerin bu işe zor kullanılarak razı edilmesine dayandığına” dikkat çekiyordu.⁶⁰

8 Ocak tarihli gazetelerde Türklerin Ermeni yurdu talebini reddettikleri bildirilirken, özellikle Rıza Nur “aşırı milliyetçi” olarak nitelenerek, Ankara’nın “şoven” politikalarının savunuculuğunu yapmakla suçlanıyor; “Ermeni heyetinin Child’dan Ermeni davası için tekrar girişimde bulunmasını talep etmesine rağmen”⁶¹, “Ermeni yurdu uğruna kimse savaşmaya niyetli olmadığı için talebin İtilaf devletlerinin anlaşma tekliflerinde yer almayacağına kesinleştiği” aktarılıyordu.⁶²

9 Ocak tarihli basında, Lozan’da genel af ve Hristiyanların askerlik görevi konularının karara bağlanmak üzere komitelere bırakılması ile azınlıkları ilgilendiren görüşmelerin sona erdiği bildiriliyordu. Durum değerlendirmesi yapılan yazılarda, “azınlıklar konusunda sekiz hafta süren görüşmelerin ve Ankara’ya verilen birkaç ultimatomun sonrasında, İtilaf devletlerinin Türklerin sadece kağıt üzerinde kalacağını bildikleri sözlerini kabul edecek denli geri adım attıkları, azınlıkların da Türkiye’nin Konferans öncesi teklif ettikleri ile yetinmek zorunda kaldıkları, büyük devletler Türkleri azınlıkların korunması konusunda garantiler vermeye zorlayamadığı ve ABD gibi ‘ısrarcı’ olmaktan fazlasını yapmaya hazır olmadıkları için, Ermeni yurdunun yanısıra azınlıklarla ilgili konularda denetimlerde bulunmak üzere Türkiye’de yerleşik bir Milletler Cemiyeti özel komisyonunun kurulması veya Cemiyet üyesi bir yetkilinin İstanbul’da görevlendirilmesi ihtimalinin de ortadan kalktığı, azınlıkların çıkarlarının, İtilaf devletleri için daha önemli olan konularda (Musul gibi) Türklerden ödün koparabilmek için feda edildiği, ABD’nin ise kendisi taşın altına elini sokmadığından diğer devletleri insani değerler adına daha sert adımlar atmakla suçlayamayacak bir konumda olduğu” dile getiriliyordu.⁶³ Ayrıca, “Amerikan heyetinin taleplerinden sadece Rum Ortodoks Patrikhanesinin ve Rumların İstanbul’da kalması maddesinin kabul edilmesi, Ermeni yurdu ve nüfus mübadelesi konularındaki isteklerinin reddedilmesinden hareketle, Amerikalıların Lozan’daki etkisinin belirleyici olmadığı” yorumları yapılıyordu.⁶⁴ Yönetimin eleştirildiği yazılarda, “sonucun ABD’nin ahlâki ikna gücünün sıfırlandığını gösterdiği, Başkan Wilson Paris Konferansı’na katıldığında bu tür bir gücü bulunduğu çünkü Wilson’un Avrupa’da 2.000.000 askeri, ABD’nde de 2.000.000 yedeği bulunan bir ordunun başkumandanı olduğu ve İtilaf devletleri, ABD’nin kendilerinin savaş

61 “Greece Gets Her Minimum Demands,” *The New York Times*, 11 Ocak 1923, s.4 ve “Million Must Move,” *The Washington Post*, 11 Ocak 1923, s. 2.

62 Edwin L. James, “Gains at Lausanne in Private Meetings,” *The New York Times*, 8 Ocak 1923, s. 3.

63 Edwin L. James, “Allies Abandoning Minorities’ Cause,” *The New York Times*, 10 Ocak 1923, s. 4.

64 “Million Must Quit Homes in Near East, Lausanne Decrees,” *The New York Times*, 11 Ocak 1923, ss. 1-2.

borçlarını sileceği veya azaltacağını ümit ettikleri için Amerika'nın ayrıca 11.000.000.000 Dolar değerinde 'ahlâki ikna gücü' bulunduğu, oysa bu kez hükümetin güç kullanmayı göze alamadığı için başarısız olduğu" kaydediliyordu.⁶⁵

Ermeni dernekleri ve destekçilerinin tepkileri de basına yansımıştır. ACIA, Başkan Harding ve Dışişleri Bakanı Hughes'u Kilikya'da Ermeniler için bir yurt kurulması hususunda harekete geçmeye çağıran bir bildiri yayınlamıştır. Valiler, senatörler, yargıçlar, emekli büyükelçiler, askerler, din adamları ile Yale ve Princeton Üniversiteleri rektörlerinin de imzaladığı belgede, "öncelikle sözkonusu bölgenin işgali için Kilikya civarındaki alanı elinde tutan üç büyük devletin birer birlik tahsis edebilecekleri, bu süre zarfında da Milletler Cemiyeti'nin bir manda yönetimi ihdas edebileceği ve Ermenilerden müteşekkil bir jandarma gücü kurulabileceği vurgulanıyor; Amerika'nın Yakındoğu yardım faaliyetleri için 70.000.000 Dolar ayırdığı hatırlatılarak, yeni devletin kendi ayakları üzerinde durabilmesi için iki veya üç yıl için 20.000.000 Dolar tutarında borç almaya ihtiyacı olduğundan bahisle, Ermeni davasının ABD'nin üzerine inşa edildiği en temel gelenek ve ahlâki prensipleri doğrudan ilgilendirdiği, bu sebeple Amerika'nın Ermenistan için taahhütlerini yerine getirme görevi bulunduğu, yönetimin Ermenilere olan sorumluluğundan kaçarsa kendini küçük düşüreceği" ileri sürülüyordu.⁶⁶

Ermeni şair ve gazeteci Arshag Mahdesian NYT'nin 14 Ocak tarihli nüshasında yayınlanan okuyucu mektubunda, "Ermenilerin felaketine sebep olduğunu söylediği Lozan Konferansı ile 1876 İstanbul (Tersane) Konferansı arasında paralellik kurarak Edward A. Freeman'ın yazısına atıfla Türklerin Avrupalılarla eşit şartlarda aynı Konferans'a katılmasına izin verilmesini suçlunun yargıçla aynı masada oturtulmasına benzetiyor; Türklerin Avrupa'nın yüzüne bir tokat attığını, Avrupa'nın ise bu hakareti yuttuğunu" yazıyordu.⁶⁷

İngiliz hükümetini çıkarlarını korumak adına Hristiyan azınlıklara ihanet etmekle suçlayan Liverpool Courier adlı İngiliz gazetesi yazarı Avustralyalı gazeteci W.A. Lloyd bir okuyucu mektubu ile Amerikan kamuoyuna sesleniyor; "Mustafa Kemal'in, İttihak Terakki'nin 'aşırı şovenist' grubuna mensup ve adı Paris Konferansı'na sunulan savaş suçluları listesinin başında yer alan Hacı Adil Bey'i Adana valisi atamak suretiyle, azınlıklar konusunda verdiği sözlerin geçersiz olduğunu ispatladığını, henüz Konferans'ın bitmediğini, Amerika'nın ve İtilaf devletlerinin birlikte hareket ederek güçlü bir tavır ortaya koyarlarsa Lozan'da harikalar yaratabileceklerini" savunuyordu.⁶⁸

65 Edwin L. James, "Our Advice Alone Leaves Europe Cold".

66 "Asks U.S. to Found Armenian Nation," *The New York Times*, 12 Ocak 1923, s. 4

67 Arshag Mahdesian, "Armenia for Armenians," *The New York Times*, 14 Ocak 1923, s. E6.

68 W.A. Lloyd, "The Great Betrayal," *The New York Times*, 14 Ocak 1923, s. XX8.

Bu arada basında, Rusların, son derece akıllıca bir diplomatik adım atarak, Gürcistan ve Ukrayna ile işbirliği halinde sayısı sonradan belirlenmek üzere Ermeni muhacirleri ülkelerine kabul etmeye hazır olduklarını açıkladıklarına dair haberler yayınlanıyordu.⁶⁹ “Ermeni heyetinin özellikle Yunanistan, Bulgaristan ve Suriye’de bulunan 250.000 Ermeni muhacir adına Rusya’nın cömert teklifini şükranla kabul ettikleri, ancak Rus hükümeti ulaşım ve yerleştirme masraflarının tümünü karşılayamayacağı cihetle diğer ülkeleri Ermenilerin Rusya’daki yeni yurtlarına yerleşmeleri için maddi yardım sağlamaya çağırıldıkları” bildiriliyordu.⁷⁰ Haberlerde “güneybatı Rusya’da Don ve Kuban nehirleri arasındaki zengin tarım alanlarının Ermenilere açılacağı, bunun otonom bir Ermeni yurdu kurulması anlamına gelmediği, Rusya’daki bütün topraklar devletin malı olduğu gibi bu arazilerin de sadece kullanımının Ermenilere verileceği hatırlatılarak, Montgomery’nin savaş sırasında pek çok Ermeni’nin Kuban bölgesine gittiğini ve o zamandan beri bütün ekimi ile uğraşarak iyi bir hayat sürdürdüklerini” dile getirdiği aktarılıyordu.⁷¹

Aynı tarihlerde, Temsilciler Meclisi’nin Türkiye’de dini ayrımcılığa uğradıkları gerekçesi ile ABD’nden sığınma hakkı talep edenlerin Ermenilere tanınan kota dışında değerlendirilmesine ilişkin tasarımı reddetmesi sebebiyle 51 Ermeni’nin sınırışı edildiği duyuruluyordu.⁷² Bu olay protestolara neden olmuş; bu kişilerin “Türkiye’de ya öldürüleceği ya da açlıktan öleceğini” iddia eden yazılar yayınlanmıştır.⁷³

Öte yandan, basında azınlıklar konusunda Türklere haksızlık edildiğini vurgulayan yazılar da yer almıştır. Bu kapsamda, İzmir’deki Uluslararası Kolej’de öğretmenlik yapan Raymond Moremen’in ailesine yazdığı bir mektuba yer verilmiştir. “Eylül 1922’de İzmir’de bir yetimhanede bulunan 300 Rum ve Ermeni çocuğu öldürmeye çalışan Türk askerlerini⁷⁴ tek başına direnerek yetimhaneye sokmadığı için kahraman olarak tanınan Moremen, geçmişte yaşananlar yüzünden hep Türklere suçladığını, ancak son zamanlarda öğrendikleri sayesinde Rum ve Ermenilerin de Türklere kadar korkunç suçlar işlediklerini anladığını, Türklere hakkını teslim edecek haberlerin gerçeklere dayanmayan propagandanın yaygınlığı yüzünden duyulmadığını” ifade

69 Frank Wills, “Turkish Assembly Assails Curzon: Kurds Fear Slavery,” *Chicago Daily Tribune*, 28 Ocak 1923, s. 12

70 “Turks See New Light,” *Los Angeles Times*, 29 Ocak 1923, ss. 11-12.

71 “Turks Name Terms to Prevent Break,” *The New York Times*, 29 Ocak 1923. s.3 ve “Full Sovereignty Demand of Turkey,” *The Washington Post*, 29 Ocak 1923, s. 4.

72 “Deport 51 to Turkey,” *The New York Times*, 29 Ocak 1923, s. 17.

73 “Refugees Deported in Spite of a Writ,” *The New York Times*, 11 Şubat 1923, s.1-2 ve George P. Michaelides, “Friends of the Refugees,” *The New York Times*, 16 Şubat 1923, s. 12.

74 İfade metinde “Turkish soldiers” diye geçmektedir. Halbuki Türk düzenli birlikleri 9 Eylül’de İzmir’e girdikten sonra şehirde hem Rum ve Ermenilerin hem de kendilerinden önce şehre varan bir kısım Müslüman çetecilerin faaliyetlerine karşı asayiş sağlamaya çalışmışlardı.

ediyordu.⁷⁵ Benzeri bir haber de Chicago Daily Tribune’de yayınlanmıştır. Haberde, eski Kafkasya Müttefik Yardım Teşkilatı Yüksek Komiseri Albay William Haskell’in “ABD’nin Rumlar ve Ermeniler yerine İzmir ve civarında geri çekilen Yunanlılar tarafından evleri yıkılan 500.000 Türk’e yardım etmesi gerektiğini, Amerikan kiliselerinde dolaşan Türklerle ilgili vahşet haberlerinin yalana dayandığını, kendisinin Rumların barbarca davrandıklarına inandığını” söylediği aktarılıyordu.⁷⁶ Özellikle Haskell’in ifadeleri bazı kesimlerde şiddetli tepki yaratmış, oldukça sert okuyucu mektuplarının kaleme alınmasına sebep

olmuştur. Örneğin, yazar Soterios Nicholson’un Washington Post’da yayınlanan yazısında, “dost Ermeni ve Rumlar yalnız bırakılırken, katil Türklere insan muamelesi yapıldığı” ileri sürülüyordu.⁷⁷

Moremen, geçmişte yaşananlar yüzünden hep Türkleri suçladığını, ancak son zamanlarda öğrendikleri sayesinde Rum ve Ermenilerin de Türkler kadar korkunç suçlar işlediklerini anladığını, Türklerin hakkını teslim edecek haberlerin gerçeklere dayanmayan propagandanın yaygınlığı yüzünden duyulmadığını” ifade ediyordu.

IV. ARA DÖNEM:

Konferans’ın birinci bölüm görüşmelerinin Ermeni meselesi Ermenilerin arzu ettiği şekilde karara bağlanmadan sona ermesi sebebi ile yaşanan hayal kırıklığını aksettiren yazılar yayınlanmıştır. Öncelikle, Ermeni heyetinin Konferans’a bir protesto notu⁷⁸ göndererek “Ermenilerin Konferans tarafından terk edildiğini, Batılı güçlerin verdikleri sözlere rağmen Ermeni meselesi halledilmez

ise bölgeye barış gelemeyeceğini” ifade ettikleri aktarılıyordu.⁷⁹

Cumhuriyetçi Harding hükümetinin politikasına karşı yönetim içerisinde de eleştiriler yükseliyordu. Mississippi Demokrat Parti Senatörü Pat Harrison NYT’da yayınlanan makalesinde, Dışişleri Bakanı Hughes’un dış politikasını eleştiriyor; “Hughes’un Ermenistan mandası teklifini reddederken Mezopotamya petrolü üzerindeki haklarını korumak için cesur ve atik davrandığı, Lozan’da ise Amerikan heyetinin sadece ahlâki etkisini kullanmaya çalıştığı, oysa bu etkinin daha önce ne İzmir’in yakılmasını⁸⁰ ne de binlerce

75 “Hope Seen for Turks,” *Los Angeles Times*, 4 Şubat 1923, s. II10.

76 “Help the Turks, Let Greeks Go, Haskell Advice,” *Chicago Daily Tribune*, 8 Şubat 1923, s.2. Ayrıca bkz., Walter Duranty, “Refugee Problem Viewed by Haskell,” *The New York Times*, 9 Şubat 1923, s. 2.

77 Soterios Nicholson, “Appeals to Common Sense of Christians in Near East,” *The Washington Post*, 4 Mart 1923, s. 35.

78 Ermeni heyetinin 2 Şubat 1923 tarihli bildirisini kastediliyor. Metin için bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, ss. XXXVI-XXXVIII.

79 “Turks to Offer Counter Plans,” *Los Angeles Times*, 4 Şubat 1923, s. 13.

80 Bu dönemde, Amerika’da Ermenilerin Türkiye aleyhine yürüttüğü faaliyetlerden dolayı 13 Eylül 1922 tarihinde İzmir’de çıkan yangını düzenli Türk birliklerinin başlattığına dair bir kanaat oluşmuştu.

insanı ölümden veya sürgünden koruyamadığının tecrübe edildiği, ABD'nin sadece sözlü güvenceler verip azınlıkları Türklerin merhametine bıraktığını" ileri sürüyordu.⁸¹ Demokrat Parti Utah Senatörü King tarafından Kongre'ye sunulan Türkiye, "Ermenistan"dan askerlerini çekmediği sürece bu ülke ile diplomatik ilişkilerin kesilmesine ilişkin karar tasarısının Cumhuriyetçi Parti Massachusetts Senatörü Lodge'un itirazı ile reddedildiği bildiriliyordu.⁸²

Bu dönemde Ermeni dernekleri de yönetimi ve kamuoyunu etkilemek üzere girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin, ACIA Başkanı Gerard'ın Dışişleri Bakanı Hughes'a bir bildiri göndererek "Türkiye ile Ticaret ve Dostluk Anlaşması imzalanması halinde, anlaşmanın onaylanmaması için çalışacaklarını, Türkiye ile ilişki kurulmasının Türklerin geçmişte ve halen Hristiyanlara karşı yapmakta oldukları barbarlıkların onaylanması anlamına geleceğini ve anlaşmanın Türkleri geçmiş cinayet ve yağmacılıklarına ileride de devam etme hususunda cesaretlendireceğini, Senato'nun Ermenilere olan taahhüt ve yükümlülükler yerine getirilmeden böyle bir anlaşmayı onaylamasının düşünülemeyeceğini" dile getirdiği aktarılıyordu.⁸³

Öte yandan, yine ACIA üyesi Henry W. Jessup'un kaleme aldığı bir yazıda, "Türkleri Ermeni yurdu kurulmasına ikna etmek için ne ekonomik boykot ne de başka bir tedbir alınmamış olmaması" eleştiriliyor; "ABD yönetimi seçim öncesi verdiği sözleri tutmamakla" suçlanıyor; "Ermenistan için, kısa süre önce Liberya konusunda İngiltere ve Fransa karşısında takınılan tutum kadar bile çaba sarf edilmemiş olması" kınanıyordu.⁸⁴ Los Angeles'daki Immanuel Presbiteryen Kilisesi'nde Ermenistan için Adalet Milli Derneği'nin himayesinde düzenlenen "Türklerin kanlı eli beyaz Hristiyanlık aleminin boğazında" konulu ayinde "Amerikan yönetimini zulme uğramış Ermeniler yararına harekete geçmeye ve bağımsız Ermenistan'ın kurulmasını sağlamaya çağıran kararlar alındığı" basına yansıtıyordu.⁸⁵ Aynı şekilde, Genel Sekreter Rahip Trundle'in Los Angeles Westlake Presbiteryen Kilisesi'nde verdiği vaazda "Ermenilere ihanet etmenin günah olduğunu iddia ettiği, ABD'nin güçlü etkisini Ermeniler lehine kullanması yönünde yapılan ricaların sonuçsuz kalmasını eleştirdiği, Türkiye'nin ülkedeki tüm Hristiyanların kökünü kazıma

81 "Hughes a Failure as Seen by Pat Harrison," *The New York Times*, 4 Şubat 1923, ss. XX1-XX2.

82 "Effort in Senate to Break with Turkey Frustrated," *Chicago Daily Tribune*, 4 Mart 1923, s. 9.

83 "Friends of Armenia Protest on Treaty," *The New York Times*, 26 Şubat 1923, s.18. Gerçekten de Türkiye ve ABD arasında 6 Ağustos 1923 tarihinde imzalanan Dostluk ve Ticaret Anlaşması'nın Kongre tarafından onaylanmasına ilişkin tartışmalar 1927 yılına kadar devam etmiş ve Ermeni ve Rum lobilerinin faaliyetleri neticesinde Kongre söz konusu anlaşmayı onaylamayı reddetmiştir. Bkz. John M. Van der Lippe, "The 'Other' Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish-American Relations," *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt XXIII, 1993, ss. 31-63.

84 "Armenia and the League," *The New York Times*, 8 Nisan 1923, s. XX8.

85 "Bloody Turk is Theme," *Los Angeles Times*, 24 Mart 1923, s. II2; "Churches Seek Aid in Armenia," *Los Angeles Times*, 26 Mart 1923, s.II15 ve "Think of Good Qualities, Way to Love an Enemy," *Los Angeles Times*, 26 Mart 1923, s. II5.

niyetinden bahisle Hristiyanlığı seçmiş Türkleri bile öldürebileceklerini ileri sürdüğü, buna karşılık bölgede yatırımları olan bazı Amerikalıların⁸⁶ kendi çıkarları adına Türklerin yaptıklarını örtbas etmeye çalışarak Amerikan kamuoyunu işlenen korkunç suçlar konusunda yanlış bilgilendirdiklerini söylediği” yönünde haberler yapıyordu.⁸⁷

Bu dönemde ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda savaşmış Rafael de Nogales isimli Venezuelalı bir paralı askerin anıları yayınlanıyordu. De Nogales “Siirt şehrinde Cevdet ve Halil Beylerin Ermenilere yaptıkları katliamları, askerlerin ve halkın Ermeni mallarını yağmalamasını” anlatıyordu.⁸⁸

Konferansın ikinci dönem görüşmelerinin 23 Nisan 1923 tarihinde başlamasına kadar geçen süre zarfında, basında daha ziyade Ermeni muhacirlerin durumu ve Chester imtiyazları konusu işlenmiştir.

Lozan Konferansı’na katılan heyetten aynı zamanda Yakındoğu Muavenet Cemiyeti üyesi de olan Barton’ın Washington’a gelerek Dışişleri Bakanlığı’nda Konferans ile ilgili görüşmelerde bulunduğundan bahisle, “Barton’ın Ermenilere her Amerikan vatandaşının protestosunu hak edecek kadar büyük bir haksızlık yapıldığını, tüm Ermeni nüfusunun, Türkiye’den, kendi kadim yurtlarından, kovularak yardıma muhtaç şekilde dünyanın kapısına terk edildiklerini dile getirdiği, Yakındoğu Muavenet Cemiyeti gibi özel bir yardım kuruluşunun bu boyuttaki yardım ihtiyacının altından kalkmasının artık mümkün olmadığını, uluslararası bir komisyon kurulması gerektiğini ifade ettiği” bildiriliyordu.⁸⁹ Çeşitli haberlerde, Yakındoğu Muavenet Cemiyeti’nin faaliyetleri hakkında bilgi veriliyor; Cemiyet’in 1915 yılından beri çoğunluğu Türkiye’den Ermenistan’a kaçan Ermenilere olmak üzere 82.266.548 Dolar tutarında yardımda bulunduğu, bu yardım olmasa bölgedeki 1.000.000 Ermeni’den en az 500.000’inin açlıktan ölmüş olacağı duyuruluyordu.⁹⁰

Aynı çerçevede, Hristiyan muhacirlerin durumunu incelemek üzere Türkiye’ye giden Kansas eski valisi Henry J. Allen’in telgrafi yayınlanmıştır. “Allen

86 Burada kastedilen özellikle Chester Projesi’nin isim babası Colby M. Chester ve oğlu Arthur Chester tarafından yayınlanan makalelerdir. R. Colby M. Chester, “Turkey Reinterpreted,” *The New York Times Current History*, cilt 16, Eylül 1922, s. 939-949 ve Arthur T. Chester, “Angora and the Turks,” *The New York Times Current History*, cilt 17, Şubat 1923, ss. 758-764.

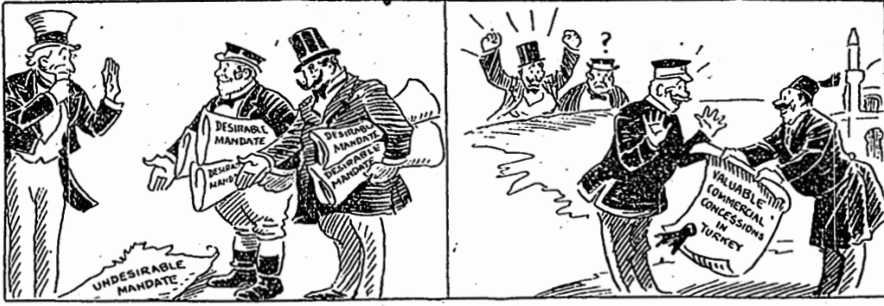
87 “Attacks on Women Laid to God’s Wrath at America Refusing to Aid Armenia,” *Los Angeles Times*, 9 Temmuz 1923, s. II5.

88 T. R. Ybarra, “Nogales Bey of Venezuela,” *The New York Times*, 25 Şubat 1923, s.SM10-SM11. Nogales’in savaş anıları Türkçe’ye çevrilerek 2008 yılında yayınlanmıştır. Rafael de Nogales, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*(İstanbul, Yaba Yayınları: 2008).

89 “Recommends New Policy,” *The New York Times*, 8 Şubat 1923, s. 2.

90 “Ten Countries Aiding the Near East Relief,” *The New York Times*, 4 Mart 1923, s.2. James Barton, daha sonra Yakındoğu Muavenet Cemiyeti’nin faaliyetlerini bir kitapta anlatmıştır. Bkz. James L. Barton, *The Story of the Near East Relief* (New York: MacMillan Press, 1930)

muhacirlerin durumunu vahim olarak nitelediği telgrafında yerel yetkililerin bu kişileri Türkiye'nin düşmanları olarak gördüklerini, Amerikan yardım kuruluşlarına ise pek sempati ile yaklaşmadıklarını, zorluk çıkardıklarını ileri sürüyor; Lozan Konferansı'nın siyaseti bir kenara bırakıp acilen bu soruna bir çözüm bulması gerektiğini" savunuyordu.⁹¹

After the great war was won and all the desirable mandates had been grabbed the United States was urged to take the Armenian mandate.

Today there is great indignation because Americans have been given a valuable concession in Turkey.

Lozan Konferansı'na ilişkin karikatürler. Kaynak: Chicago Daily Tribune, 14 Nisan 1923.

Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi'ne tanınan ve Chester imtiyazları⁹² olarak da bilinen projenin gündeme gelmesi ile basında "ABD yönetimini Ermeni yurdu konusu gibi ahlâki meseleleri savunmak yerine ekonomik çıkarları korumak için uğraşmakla" eleştiren yazılar yayınlanmıştır.⁹³ Öte yandan New York'lu bir avukat olan Vahan Cardashian gibi Ermeni davası savunucuları "projenin yürütüleceği alanın Ermenilere ait topraklar olması sebebiyle Ankara hükümetinin imtiyazları onaylama yetkisi bulunmadığını" iddia etmiştir.⁹⁴ Projeyi engellemek için Dışişleri Bakanlığı'na da başvuran Ermeniler, "Türklerin fakir hükümetinin iflas etmiş olduğunu, zaten tarihleri boyunca Türklerin hiçbir dış ve iç borçlarını geri ödemediklerini, Ankara hükümetinin tutumu yüzünden Lozan'da anlaşma sağlanamadığını, bu yüzden sözkonusu bölgeye barışın gelmesinin de şüpheli olduğunu" ifadeyle projeye karşı kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır.⁹⁵

91 "Plight of Refugees Incenses Gov. Allen," *The New York Times*, 15 Nisan 1923, s. 3.

92 Chester imtiyazları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz., Bülent Bilmez, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)* (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 2000). Ayrıca bkz. John A. DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939* (Minneapolis, University of Minnesota Press: 1963).

93 Örneğin, Edwin L. James, "See in Standard Oil a Check to Chester," *The New York Times*, 14 Nisan 1923, s. 3.

94 Vahan Cardashian, "Scoffs at Chester Grants," *The New York Times*, 14 Nisan 1923, s. 12.

95 "Armenia against Chester," *The Washington Post*, 2 Mayıs 1923, s. 6. Ayrıca bkz., Vahan Cardashian, "Turkish Concessions," *The New York Times*, 10 Haziran 1923, s. X5.

V. LOZAN KONFERANSI İKİNCİ DÖNEM GÖRÜŞMELERİ

İkinci dönem görüşmelerinin başlaması ile Ermeni konusunun bir daha açılmamak üzere kapanmış olduğu artık Amerikan kamuoyu tarafından iyice anlaşılmıştır. Bu sebeple, gazetelerde ABD hükümetine yönelik sert eleştiriler yer almıştır. En sık vurgulanan husus, “Amerikan hükümetinin caydırıcılık gücünden yoksun politikası sebebiyle, Konferans’ın ilk dönem görüşmeleri sırasında gerek Avrupalı diplomatların gerek Türklerin, Amerikalıları Ermeni yurdu gibi konularda insani değerlerden bahseden ancak aslında bunlarla ilgili adım atmaya niyeti olmayan bir ülkenin temsilcileri olarak görmeleri” olmuştur.⁹⁶

Nitekim, Lozan Konferansı’nın birinci dönem görüşmelerinde “Amerikalılar ahlâki değerler öne sürerek Ermeni yurdu kurulmasını ve son kalan Ermenilerin de katliama uğramamasını isterken Türklerin onları önce ‘fanatik baş belaları’ olarak gördükleri daha sonra ise sadece konuşmakla kalacaklarını anladıkları için Amerikalıları görmezden gelmeye başladıkları” yazılmıştır.⁹⁷ İkinci dönemde ise “Türklerin Amerikalılara bakışının değiştiği, ABD’yi kendilerini borçtan kurtaracak, Türkiye’de gelişmiş bir demiryolları sistemi ve Washington D.C. gibi bir başkent yapacak ve İngilizlerin elinde tuttuğu Musul petrollerini alıp Türklere de bir miktar kâr aktaracak bir devlet olarak gördükleri” ifade edilmiş;⁹⁸ “Rumlar ve Ermeniler gibi ‘altın yumurtlayan kazı’ öldürdükleri için paraya ihtiyacı olan Türklerin⁹⁹ ABD’nin desteğinden medet umdukları, bu desteği satın alabilmek için Chester imtiyazlarını kabul ettikleri”¹⁰⁰ ve “Türkler’de Amerikalıların Türkiye’yi daha fazla sömürebilmek için Konferans’ta bu kez Ankara’nın her dediğine onay verecekleri düşüncesinin yerleşmeye başladığına”¹⁰¹ dair haberler yapılmıştır.

Konferans’ta gündeme gelen Ermenilerle ilgili meselelere ilişkin olarak, “Türkiye dışındaki Ermenilerin yeni rejimi ve kanunlara uyan vatandaşlar olarak yaşamayı kabul ettikleri konusunda yetkilileri ikna edemedikleri takdirde ülkeye geri dönmelerine izin verilmeyeceği” yönündeki açıklamaların ardından, Amerikan temsilcisi Joseph Grew’un¹⁰² İsmet Paşa ile özel bir görüşme yaparak “Paşa’dan bu hükmün geniş bir yorumla uygulanacağına dair söz aldığı” bildiriliyor;¹⁰³ “Türklerin bu kararı almasının arkasında yeni

96 “Turks Hope to Get \$200,000,000 Here,” *The New York Times*, 26 Nisan 1923, s. 1.

97 “Chester Grant Row Likely at Lausanne,” *The New York Times*, 23 Nisan 1923, ss. 1-2.

98 “Turks Hope to Get \$200,000,000 Here”.

99 “Business at Lausanne,” *The New York Times*, 29 Nisan 1923, s. E6.

100 “Lausanne Parleys Reopen with Hope of a Peace Treaty,” *The New York Times*, 24 Nisan 1923, ss. 1-2.

101 “Turks Hope to Get \$200,000,000 Here”.

102 Joseph Grew daha sonra Türkiye’de Amerikan büyükelçiliği görevinde de bulunmuştur. Türkiye ile ilgili hatıraları için bkz. Joseph C. Grew, *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945* (Boston: Houghton Mifflin, 1952).

103 “Alien Guarantees Granted by Turkey,” *The New York Times*, 5 Haziran 1923, s. 23.

çıkarılan müsadere yasası gereği ülkeyi terk eden Ermenilerin mallarına el koyma isteğinin yattığı” ima ediliyordu.¹⁰⁴ 17 Temmuz tarihli oturumda da “tüm delegelerin Türkiye’den Ermenilerin evlerine dönmelerine izin verilmesini talep ettikleri, özellikle Grew’un evsiz sürgünlerin durumlarının iyi niyetle değerlendirilmesini istediği ve evleri ile mallarının korunması hususunda cömertlik ve tolerans gösterilmesini talep ettiği, İsmet Paşa’nın sadece huzuru bozacak kimseleri uzak tutmak istediklerini ifadeyle affi dikkatle uygulayacaklarını söylediği” aktarılıyordu.¹⁰⁵

Henüz Konferans sürerken, aralarında Montgomery’nin de bulunduğu 15 kilise ve hayır kuruluşunu temsil eden din adamlarından oluşan bir heyetin Başkan Harding’i ziyaret ederek “ABD yönetiminin Yakındoğu’nun ezilen halklarına ilişkin politikalarından duydukları memnuniyetsizliği dile getirdikleri, İtilaf devletlerinin Ermenileri uğradıkları haksızlıkları telafi etmeden yüz üstü bıraktıkları gibi ABD’nin de savaşta kazanılan zaferde hak iddia ederken, üstlendiği sorumlulukları sonradan unuttuğundan şikayetle, Türkiye ile yapılması planlanan ikili anlaşma sürecinde hükümetin Lozan Konferansı’nın ilk döneminde sunulan şekli ile Ermeni yurdu projesini tekrar canlandırmasını, ekonomik imtiyazların kabulünün Ermeni meselesi şartına bağlanmasını ve Başkan’ın Türkler Ermenilere topraklarını geri verinceye kadar Ankara ile yapılacak anlaşmayı onaylamamasını istedikleri, bu yönde hareket edecek hükümete gerek oylarıyla gerek faaliyetleri ile destek olacakları sözünü verdikleri” bildiriliyordu.¹⁰⁶

Lozan Konferansı sonrası yayınlanan değerlendirme yazılarında ise, genel olarak, “İtilaf devletleri kendi çıkarları peşinde olduklarından güçlerini birleştirip birlikte hareket edemedikleri için aslında zayıf durumda olan Türklerin hak etmedikleri bir zafer kazandığı yorumu yapılmıştır. Yazılarda Lozan’da İtilaf devletlerinin neredeyse Türkleri yendikleri için özür diler duruma düştükleri ve Türklere büyük ödünler verdikleri iddia ediliyor”;¹⁰⁷ “bir zamanlar Viyana kapılarına dayanan Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti Anadolu yabanında küçük bir Türk devletine dönüştüğü, Türklerin var güçleri ile elde tutmak için uğraştıkları İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya’nın sayesinde Asya’da önemsiz bir kabile durumuna düşmekten kurtuldukları, ancak Ankara fanatiklerinin bu topraklardan Hristiyanlığı söküp atma ve ırk olarak Ermenileri dışlama kararlılığı çerçevesinde yüzbinlerce Ermeni’nin Anadolu’ya geri dönmesine izin verilmeyeceği”¹⁰⁸, “Lozan’da büyük

104 “Turks Remain Firm against Armenians,” *The New York Times*, 8 Haziran 1923, s. 12.

105 “Turks Hold Their Own,” *Los Angeles Times*, 18 Temmuz 1923, ss. 11-12 ve “Reservation Made by U. S. and Britain to Near East Pact,” *The Washington Post*, 18 Temmuz 1923, s. 1.

106 “Ask Harding to Act in the Near East,” *The New York Times*, 12 Haziran 1923, s. 18.

107 “The Treaty With Turkey,” *The Washington Post*, 19 Temmuz 1923, s. 6.

108 Raymond Fendrick, “Christian Bells Welcome Turkey,” *Chicago Daily Tribune*, 25 Temmuz 1923, s. 1.

devletlerin Türkler karşısında ahlâki ve entellektüel eksiklikleri nedeniyle yenildikleri, ancak bu yenilginin cezasını Ermeni ve Rumların çekmek zorunda kaldığı¹⁰⁹, bu sebeple “Ermenilerin Rusya’nın kendilerine açtığı topraklar ile Suriye gibi komşu ülkelere sığınma mecburiyetinde oldukları” ifade ediliyordu.¹¹⁰

Aynı çerçevede, ABD’nin eski Türkiye Büyükelçisi Henry Morgenthau’nun Massachusetts’de yaptığı bir konuşmada, “ABD’nin Lozan’a gözlemci gönderme ötesinde bir adım atmaya başaramaması yüzünden Lozan’ın Ermenilere karşı tarihin en büyük suçunu işleyen Türkler karşısında büyük bir fiyasko ile sonuçlandığını, sadece İtilaf devletlerinin değil ABD’nin de ekonomik çıkarlarını takip etmek ve vatandaşı olan işadamlarının kazançlarını korumak için uğraştığını, oysa birlikte hareket edilip, gerekirse güç kullanılması durumunda Türklerin kolaylıkla mağlup edilebileceğini dile getirdiği” aktarılıyordu.¹¹¹

Konferans sonrası gazetelerde yer alan Türkiye’den kaçan Ermeniler ile yapılan mülakatlar ve Ermeni okuyucu mektupları yayınlıyor, buralarda “medeniyetten nasibini almamış barbar Türklerin, ellerinde kalan zaten fakirleşmiş devleti Ermeni ve Rum nüfusu olmadan yönetmeyi beceremeyecekleri” hususu işleniyordu.

Konferans sonrası gazetelerde yer alan Türkiye’den kaçan Ermeniler ile yapılan mülakatlar ve Ermeni okuyucu mektupları yayınlıyor, buralarda “medeniyetten nasibini almamış barbar Türklerin, ellerinde kalan zaten fakirleşmiş devleti Ermeni ve Rum nüfusu olmadan yönetmeyi beceremeyecekleri” hususu işleniyordu.¹¹²

“Lozan’da bağımsız Ermenistan taleplerinin

görmezden gelindiği, ikiye bölünmüş haldeki Ermenistan’ın Rusya’da kalan bölümünde koşulların nispeten iyi olduğu ancak Türkiye’de kalan çok az sayıdaki Ermeni’nin zor şartlar altında yaşadığı, kiliselerinin camilere dönüştürüldüğü, şehirlerinin yerle bir edildiği, zaten Türkiye’nin genel olarak zor ekonomik şartlar altında olduğu bunun sebebinin de Türklerin istikrarlı bir hükümet yürütebilecek medeniyet seviyesine ulaşmamış, orta çağlarda kalmış, savaşmaktan ve yağmadan başka birşeyden anlamayan insanlar olduğu” ileri sürülüyordu.¹¹³ Ayrıca “Lozan’da Ermenilere ihanet edildiği, savaştan önce Küçük Ermenistan olarak bilinen Kilikya dışında Harput, Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır ve Sivas’tan oluşan altı Ermeni vilayetinde yaşayan ve İtilaf

109 “The End at Lausanne,” *The New York Times*, 25 Temmuz 1923, s. 10.

110 “Seven Powers Sign Near East Treaty,” *The New York Times*, 25 Temmuz 1923, s. 1.

111 “Morgenthau Scores Isolation Policy,” *The New York Times*, 28 Temmuz 1923, s. 5.

112 Örneğin bkz., Vahan Cardashian, “The Decline of the Turk,” *The New York Times*, 5 Ağustos 1923, s. X6.

113 “Armenia Lost at Lausanne,” *Los Angeles Times*, 28 Temmuz 1923, s. II16.

devletlerinin zaferine en çok katkıda bulunan millet olan Ermenilerin savaştan sonra kadim yurtlarından mahrum bırakılıp Suriye gibi yerlere sığınmaya zorlandıkları ifade ediliyor; 600 yıl boyunca hiçbirşey üretmeyen aksine yok eden Türklerin zanaatkâr, esnaf ya da çiftçi olmamaları sebebiyle Ermenilerin ve diğer Hristiyan milletlerin Küçük Asya'daki harap olan yurtlarını yeniden kalkındırıp medeni bir hayata erdştiremeyecekleri, zaten Avrupalıların da Ermeni ve Rumlar gittikten sonra zorda kalacak bu zengin ve verimli topraklara göz diktikleri” iddia ediliyordu.¹¹⁴

VII. SONUÇ:

Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı üzere, Lozan Konferansı sırasında Amerika'da Ermeniler ve destekçileri tarafından oldukça yoğun propaganda faaliyeti yürütülmüştür. Bu dönemde Ermenilerin temel hedefi Konferans'ta Türkiye toprakları içerisinde bir Ermeni yurdu kurulmasını öngören bir karar alınmasıdır. Sözkonusu faaliyet de Amerikan yönetiminin Ermeni yurdu konusunda etkili ve aktif bir politika izlemesini sağlamak üzere kamuoyu baskısı oluşturmayı amaçlamıştır. Propaganda faaliyetleri esnasında Ermeniler en büyük desteği ABD'deki Protestan kuruluşlarından görmüşlerdir. Ayrıca, bazı Amerikalı siyasetçiler de yönetimi Ermenilerin talepleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışmışlardır. Her ne kadar ABD hükümeti neticede Ermenilerin arzu ettiği çizgide bir Türkiye siyaseti geliştirmemiş olsa da Amerikan kamuoyunun belirli bir kısmını etkilemiş olan olumsuz Türk imajı bahsekonu propaganda faaliyetlerinin günümüze dek canlı kalan sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

114 Arshag Mahdesian, “Assails Lausanne Treaty: Armenian Declares It Sows the Seeds of Another War,” *The New York Times*, 30 Temmuz 1923, s. 12.

KAYNAKÇA

MAKALE VE KİTAPLAR:

Akkaya, Kıvanç. “Lozan Konferansı’nda Amerika Birleşik Devletleri,” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Cilt 12, Ocak 1998, ss. 76-87.

Armaoğlu, Fahir. “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika,” *Bellekten*, cilt LV, no. 213, 1991, ss. 483-527.

Barton, James L. *The Story of the Near East Relief* (New York: MacMillan Press, 1930).

Bilmez, Bülent. *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)* (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 2000).

Bilsel, M. Cemil. *Lozan Cilt I-II* (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998).

Chester, Arthur T. “Angora and the Turks,” *The New York Times Current History*, cilt 17, Şubat 1923, ss. 758-764.

Chester, R. Colby M. “Turkey Reinterpreted,” *The New York Times Current History*, cilt 16, Eylül 1922, ss. 939-949.

Çiçek, Kemal. “Amerikan Ermeni Derneklerinin Lozan Görüşmeleri Esnasındaki Faaliyetleri,” *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), ss. 119-141.

DeNovo, John A. *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939* (Minneapolis, University of Minnesota Press: 1963).

Ertan, Temuçin F. “Lozan Konferansında Ermeni Sorunu,” *KÖK Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11, no.2, Güz 2000, ss. 209-225.

Grabill, Joseph L. *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971).

Grew, Joseph C. *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945* (Boston: Houghton Mifflin, 1952).

Howard, Harry N. *The King-Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East* (Beirut: Khayat, 1963).

Lippe, John M. Vander. "The 'Other' Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish-American Relations," *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt XXIII, 1993, ss. 31-63.

Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler, Çev. Seha Meray, Birinci Takım, Cilt 1, Kitap 2, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970).

McCarthy, Justin. *The Turk in America: Creation of an Enduring Prejudice* (Utah: The University of Utah Press, 2010).

Nogales, Rafael de. *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)* (İstanbul, Yaba Yayınları: 2008).

Nur, Rıza. *Lozan Hatıraları* (İstanbul: Boğaziçi, 1999).

Şimşir, Bilal N. *Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990).

Trask, Roger R. *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform* (Minneapolis: UMI, 1986).

Turan, Ömer. "Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu," Türkkaya Ataöv (ed.) *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), ss. 195-222.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987).

GAZETELER:

"Alien Guarantees Granted by Turkey," *The New York Times*, 5 Haziran 1923, s. 23.

"America Tongue-Tied," *The New York Times*, 5 Aralık 1922, s. 18.

"American Envoy Asks Guarantees for Minorities," *The New York Times*, 13 Aralık 1922, ss. 1-2.

"Americans Showed Heroism in Smyrna Conflagration," *The New York Times*, 17 Aralık 1922, ss. 104-105.

"Armenia against Chester," *The Washington Post*, 2 Mayıs 1923, s. 6.

- “Armenia and the League,” *The New York Times*, 8 Nisan 1923, s. XX8.
- “Armenia Lost at Lausanne,” *Los Angeles Times*, 28 Temmuz 1923, s. II16.
- “Armenian Home Financed in U. S. Urged at Parley,” *Chicago Daily Tribune*, 31 Aralık 1922, s. 12.
- “Armenians at Lausanne,” *The New York Times*, 28 Aralık 1922, s. 14.
- “Armenians Storm Center at Near East Meeting,” *Los Angeles Times*, 27 Aralık 1922, s. I2.
- “Ask Harding to Act in the Near East,” *The New York Times*, 12 Haziran 1923, s. 18.
- “Asks U.S. to Found Armenian Nation,” *The New York Times*, 12 Ocak 1923, s. 4.
- “Attacks on Women Laid to God’s Wrath at America Refusing to Aid Armenia,” *Los Angeles Times*, 9 Temmuz 1923, s. II5.
- “Bloody Turk is Theme,” *Los Angeles Times*, 24 Mart 1923, s. II2.
- “Business at Lausanne,” *The New York Times*, 29 Nisan 1923, s. E6.
- “Chester Grant Row Likely at Lausanne,” *The New York Times*, 23 Nisan 1923, ss. 1-2.
- “Churches Seek Aid in Armenia,” *Los Angeles Times*, 26 Mart 1923, s. II15.
- “Curzon Threatens to End Conference Unless Turks Yield,” *The New York Times*, 14 Aralık 1922, ss. 1-2.
- “Deport 51 to Turkey,” *The New York Times*, 29 Ocak 1923, s. 17.
- “Effort in Senate to Break with Turkey Frustrated,” *Chicago Daily Tribune*, 4 Mart 1923, s. 9.
- “Europe and Turkey,” *The New York Times*, 5 Aralık 1922, s. 18.
- “Fight for Mosul Due at Lausanne,” *The New York Times*, 26 Aralık 1922, s. 3.

- “Friends of Armenia Protest on Treaty,” *The New York Times*, 26 Şubat 1923, s. 18.
- “Full Sovereignty Demand of Turkey,” *The Washington Post*, 29 Ocak 1923, s. 4.
- “Greece Gets Her Minimum Demands,” *The New York Times*, 11 Ocak 1923, s. 4.
- “Greece Ruined, Venizelos Says,” *The New York Times*, 1 Aralık 1922, s. 3.
- “Help the Turks, Let Greeks Go, Haskell Advice,” *Chicago Daily Tribune*, 8 Şubat 1923, s. 2.
- “Holy Crusade Urged,” *The Washington Post*, 31 Aralık 1922, s. 2.
- “Hope Seen for Turks,” *Los Angeles Times*, 4 Şubat 1923, s. II10.
- “How Two Americans Planned to Settle Near East Problem,” *The New York Times*, 4 Aralık 1922, ss. 12-15.
- “Hughes a Failure as Seen by Pat Harrison,” *The New York Times*, 4 Şubat 1923, s.XX1-XX2.
- “İsmet Gets U.S. Plea,” *The Washington Post*, 14 Aralık 1922, ss. 1-2.
- “Lausanne Parleys Reopen with Hope of a Peace Treaty,” *The New York Times*, 24 Nisan 1923, ss. 1-2.
- “Million Must Move,” *The Washington Post*, 11 Ocak 1923, s. 2.
- “Million Must Quit Homes in Near East, Lausanne Decrees,” *The New York Times*, 11 Ocak 1923, ss. 1-2.
- “Morgenthau Scores Isolation Policy,” *The New York Times*, 28 Temmuz 1923, s. 5.
- “No More Golden Eggs,” *The New York Times* 23 Aralık 1922, s. 10.
- “Not a Government Plan,” *Chicago Daily Tribune*, 31 Aralık 1922, s. 12.
- “Oil Chief Barrier to Lausanne Peace,” *The New York Times*, 16 Aralık 1922, s. 2.

- “Our Envoy Submits Armenia Home Plan,” *The New York Times*, 31 Aralık 1922, s. 2.
- “Plight of Refugees Incenses Gov. Allen,” *The New York Times*, 15 Nisan 1923, s. 3.
- “Progress at Lausanne Satisfies Harding,” *The New York Times*, 2 Aralık 1922, s. 3.
- “Recommends New Policy,” *The New York Times*, 8 Şubat 1923, s. 2.
- “Refugees Deported in Spite of a Writ,” *The New York Times*, 11 Şubat 1923, ss. 1-2.
- “Reservation Made by U. S. and Britain to Near East Pact,” *The Washington Post*, 18 Temmuz 1923, s. 1.
- “Russians Reject Ban at Lausanne,” *The New York Times*, 1 Aralık 1922, s. 3.
- “Says Turks Believe They ‘Licked World’,” *The New York Times*, 10 Aralık 1922, s. 23.
- “Seeking a Homeland for the Armenians: American Philanthropists Will Appeal to Allied Statesman at Lausanne Conference,” *The New York Times*, 18 Kasım 1922, s. 2.
- “Sees Our Prestige Hurt at Lausanne,” *The New York Times*, 22 Aralık 1922, s. 3.
- “Seven Powers Sign Near East Treaty,” *The New York Times*, 25 Temmuz 1923, s. 1.
- “Straits Agreement Held up by Turks,” *The New York Times*, 19 Aralık 1922, s. 3.
- “Ten Countries Aiding the Near East Relief,” *The New York Times*, 4 Mart 1923, s. 2.
- “The Candid Friend,” *The New York Times*, 29 Kasım 1922, s. 13.
- “The End at Lausanne,” *The New York Times*, 25 Temmuz 1923, s. 10.
- “The Statesmanship of Extermination,” *The New York Times*, 4 Aralık 1922, s. 16.

- “The Treaty With Turkey,” *The Washington Post*, 19 Temmuz 1923, s. 6.
- “Think of Good Qualities, Way to Love an Enemy,” *Los Angeles Times*, 26 Mart 1923, s. II5.
- “Turkey Promises to Join the League,” *The New York Times*, 15 Aralık 1922, ss. 1-2.
- “Turks Are Holding up Deals with Americans,” *The New York Times*, 2 Ocak 1923, s. 3.
- “Turks Bar Hearing of Armenian Plea,” *The New York Times*, 27 Aralık 1922, s. 4.
- “Turks Hold Their Own,” *Los Angeles Times*, 18 Temmuz 1923, ss. II-12.
- “Turks Hope to Get \$200,000,000 Here,” *The New York Times*, 26 Nisan 1923, s. 1.
- “Turks Name Terms to Prevent Break,” *The New York Times*, 29 Ocak 1923, s. 3.
- “Turks Not to Hear Armenians’ Appeal,” *The Washington Post*, 26 Aralık 1922, s. 1.
- “Turks Remain Firm against Armenians,” *The New York Times*, 8 Haziran 1923, s. 12.
- “Turks See New Light,” *Los Angeles Times*, 29 Ocak 1923, ss. II-12.
- “Turks to Offer Counter Plans,” *Los Angeles Times*, 4 Şubat 1923, s. I3.
- “Turks’ Arrogance Damps Peace Hopes,” *The New York Times*, 23 Aralık 1922, s. 3.
- “Turks’ Atrocities Told by Trundle,” *Los Angeles Times*, 11 Aralık 1922, s. II3.
- “U. S. Again Appeals,” *The Washington Post*, 30 Aralık 1922, s. 1.
- “Venizelos and Riza Clash at Lausanne,” *The New York Times*, 22 Aralık 1922, s. 3.
- Akhtamar, Christopher. “Our Missionaries in Turkey,” *The New York Times*, 2 Aralık 1922, s. 10.

Bent, Silas. "Uprooting of Greeks in Turkey a Modern Exodus of Outcasts," *The New York Times*, 21 Ocak 1923, s. XX5.

Cardashian, Vahan. "Independence for Turkey," *The New York Times*, 28 Ocak 1923, s. XX6.

Cardashian, Vahan. "Scoffs at Chester Grants," *The New York Times*, 14 Nisan 1923, s. 12.

Cardashian, Vahan. "The Decline of the Turk," *The New York Times*, 5 Ağustos 1923, s. X6.

Cardashian, Vahan. "Turkish Concessions," *The New York Times*, 10 Haziran 1923, s. X5.

Clayton, John. "İsmet and Child Confer," *Chicago Daily Tribune*, 1 Ocak 1923, s. 3.

Clayton, John. "Turks to Allow Greek Pope in Constantinople," *Chicago Daily Tribune*, 27 Aralık 1922, s. 14.

Duranty, Walter. "Refugee Problem Viewed by Haskell," *The New York Times*, 9 Şubat 1923, s. 2.

Fendrick, Raymond. "Christian Bells Welcome Turkey," *Chicago Daily Tribune*, 25 Temmuz 1923, s. 1.

Gerard, James W. "Armenia and the President," *The New York Times*, 14 Kasım 1922, s. 13.

James, Edwin L. "Allies Abandoning Minorities' Cause," *The New York Times*, 10 Ocak 1923, s. 4.

James, Edwin L. "Gains at Lausanne in Private Meetings," *The New York Times*, 8 Ocak 1923, s. 3.

James, Edwin L. "Our Advice Alone Leaves Europe Cold," *The New York Times*, 13 Ocak 1923, s. 2.

James, Edwin L. "Our Rights Ended, İsmet Pasha Says," *The New York Times*, 17 Kasım 1922, s. 3.

James, Edwin L. "See in Standard Oil a Check to Chester," *The New York Times*, 14 Nisan 1923, s. 3.

- Jessup, Henry U. "Turkey's Truculence," *The New York Times*, 3 Aralık 1922, s. 118.
- Lloyd, W.A. "The Great Betrayal," *The New York Times*, 14 Ocak 1923, s. XX8.
- Lloyd, W.A. "Tragedy of the Greek Failure Held Up as Shame of Europe," *The New York Times* 17 Aralık 1922, s. 111.
- Mahdesian, Arshag. "Armenia for Armenians," *The New York Times*, 14 Ocak 1923, s. E6.
- Mahdesian, Arshag. "Assails Lausanne Treaty: Armenian Declares It Sows the Seeds of Another War," *The New York Times*, 30 Temmuz 1923, s. 12.
- Michaelides, George P. "Friends of the Refugees," *The New York Times*, 16 Şubat 1923, s. 12.
- Nicholson, Soterios. "Appeals to Common Sense of Christians in Near East," *The Washington Post*, 4 Mart 1923, s. 35.
- Wales, Henry. "İsmet Dashes Hope For Speedy Accord," *Chicago Daily Tribune*, 14 Aralık 1922, s. 4.
- Wales, Henry. "Seek Armenian State," *Chicago Daily Tribune*, 13 Aralık 1922, s. 6.
- Wales, Henry. "U. S. Aids Britain Forcing Turkey to Join League," *Chicago Daily Tribune*, 15 Aralık 1922, s. 7.
- Wills, Frank "Turkish Assembly Assails Curzon: Kurds Fear Slavery," *Chicago Daily Tribune*, 28 Ocak 1923, s. 12.
- Wills, Frank. "Turks Denounce U. S. Propaganda," *Chicago Daily Tribune*, 17 Kasım 1922, s. 10.
- Ybarra, T. R. "Nogales Bey of Venezuela," *The New York Times*, 25 Şubat 1923, ss. SM10-SM11.

